

lyere s az emberekben tanitanak meg, mert ha ebben marad, elég veszedelmet fogunk latni. Vegezetre Ngd ne idegenedjtek teölem, hanem parancholyon. Nkg mint egy köteles zolgaya eörömet zolgalok, tarcha meg az Vr Isten Ngtokoth jo egészegben. Datum in Suran 22. Aug. anni 1616.

Nagk alazatos zolgaya.

Bosnyak Thamas m. p.

Közli : Ila Bálint.

A magyar református theologiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői.¹

A. Az általános vallástudomány.

Előadó : Dr. Vasady Béla

Hogy e tudományos konferencia rendezősége az első referátum tárgyául az *általános vallástudomány* feladatkörét választotta, már maga ez a tény is azt bizonyítja, hogy még a *mai* sajátos theologiai helyzetben is, amely az általános vallástudományra nem mondható különösképen kedvezőnek, megengedhetőnek, jogosultnak, szükségesnek, sőt egyenesen elkerülhetetlennek tartja a vallástudományi disciplinák ez idő szerinti helyzetképe és legközelebbi teendőinek tárgyalását is. Az általános vallástudomány disciplinái gyanánt a *vallástörténetet*, *valláslélektant* és *vallásbölcseletet* kell tekintenünk. Mielőtt azonban e disciplinákról külön-külön szólnánk, előbb az általános vallástudománynak és a theologianak sajátos viszonyát kell röviden ismertetnünk s rá kell mutatnunk arra, hogy ez a kettőjük közötti viszony a magyar tudományos theologiai irodalomban az utolsó két évtizedben mily különböző formákat öltött magára.

A század elején a skolasztikus theologiatól önmagát véglegesen emancipáló theologiai tudomány a magyar protestantizmus theologiai főiskoláin is, de különösképen a kolozsvári theologiai fakultás életében, átalakult vallástudománnyá, más szavakkal kifejezve: *a vallástudomány csaknem teljesen elnyelte a theologiat*. Beszédesebben tünetkezik ez a változás azokban a székfoglaló értekezésekben, amelyeket a kolozsvári theologiai fakultás egyes professzorai az utóbbi két-három évtized folyamán a theologiai tudomány és a lelkésznevelés egymáshoz való viszonyáról tartottak. Így pl. ez a felfogás jut szóhoz *Bartók György* 1909. évi székfoglaló értekezésének már a címében is: „A vallástudomány tárgya és módszere,” de méginkább ez értekezés főbb tételeiben.² *Bartók* szerint a theologia a tudományok organizmusában azért foglalhatta el az őt megillető helyet, mert többé nem a dogmákról tanít, hanem tárgyául a *vallást*, illetve a *vallásos embert* tekinti s azt történeti, lélektani és filozófiai szempontból vizsgálja. Az *általános* vallástudomány a vallással *általában* foglalkozik az u. n. *keresztyén* vallástudomány viszont ugyanazokkal a módszerekkel dolgozik és ugyanoly szempontokat juttat érvényre, mint az előbbi, csak épp a tárgya szűkebb körű: „a vallás általános formája helyett a vallásnak a *keresztyén* tudatban való jelentkezése.”³ A theologia tehát, mint *keresztyén vallástudomány*, teljesen az általános vallástudomány függvényévé lesz. Nagyon jellemzők *Bartók*nak különösen a következő mondatai: „a keresztyén vallástudomány számára szilárd alapot nem a dogmák nyujtanak, hanem az általános vallástudomány eredményei azok

¹ Az Országos Református Theologiai Tanári Értekezletnek 1934. febr. elsején Debrecenben bemutatott előadói tervezetek.

² Megjelent a kolozsvári theol. fakultás 1908/09. évi Értesítőjében.

³ i. m., 24. l.

a szilárd (?) szegletkövek, melyeken a keresztyén vallástudománynak fel kell épülnie.⁴ A teológiát önmagában elnyelő, magabizó vallástudomány e leplezetlen színvallásának ránk, mai theologusokra nézve már csak tudománytörténeti, szimptomatikusan jelentősége van.

De ugyanez a felfogás hangzik felénk még kilenc évvel később is, 1918-ban *Makkai Sándornak* „A mi fakultásunk” című székfoglaló értekezéséből.⁵ A teológia maga nem egyéb, mint vallástudomány. Mint vallástudománynak „tárgya az ember vallásos élménye minden vonatkozásában s egyetlen célja ennek az élménynek hiánytalan tudományos magyarázata.” A történeti, a rendszeres és a gyakorlati teológia itt is a vallástudomány aldisciplináivá lesznek. Így pl. a rendszeres teológiának, mint „filozófiai jellegű tudománynak” feladata „a vallásos élmény filozófiai magyarázata, amelynek két fő ága az általános és a speciális vagy keresztyén vallásfilozófia.” Ez utóbbi aztán, mint hit és erkölcs tan a keresztyén vallást, mint világnézetet és mint erkölcsi életfolytatást vizsgálja. Mind ez *Makkai* szerint azért lehetséges, mert „a vallástudomány végső szava tökéletes harmóniába zendül össze a vallásos élmény legmélyebb alaphangjával, amely az Ur Jézus Krisztusban vallja megvalósultnak s elérhetőnek mindazt, ami a vallásban az ember elé célul kitűztetett.” De hogy egy ily megállapítás már csakis az „Istentől tanított” (Ján. 6: 45) theologustól jöhet és hogy érvényességét csakis az Istentől származó kijelentés inactujában nyerheti el, vagyis a vallásos élmény tudományos (történeti, lélektani, filozófiai) vizsgálata nem juttathat el bennünket ahhoz, ez a nagy és feltétlen jellegű igazság már nem juthatott kellőleg szóhoz e vallástudományi teológiában.

A teológia még *Tavaszy Sándor* tanári székfoglaló értekezésében is ker. vallástudományként szerepel, amint ezt már az értekezés címe is elárulja: „A keresztyén vallástudomány a lelkésznevelés szolgálatában.”⁶ A ker. vallástudománynak vagy teológiának éppúgy mint az általános vallástudománynak, nála is három ága van: a vallástörténet, valláslélektan és vallásbölcselet. E háromhoz csatlakozik azután, mint nem önálló tudománycsoport, a ker. vallásos élet pedagógiája vagy építéstana. És mily fölöttébb jellemző ez egész vallástudományi teológiára az, hogy pl. *Tavaszy Sándor* csaknem ugyanazokkal a szavakkal, amelyekkel ugyanazt az álláspontot annakidején *Bartók György* is kifejezésre juttatta,⁷ hangot ad annak, hogy a teológia, mint vallástudomány sem nem konzervatív, sem nem liberális, sem nem orthodox, sem nem modern, hanem egyszerűen csak tudományos teológia.⁸ Mindennek indoklása a következőképpen hangzik: „mert ma már — éppen tudományosságáért — tul kell tennie magát a teológiának minden egyoldalú és heterogén szempontok által vezetett pártoskodásokon.” mikor is *Tavaszy* az „egyoldalú” és „heterogén” szempontok alatt csakis a theologus hitéből folyó szempontokat érthette, mert hiszen konzervatívvá, orthodoxussá avagy liberálissá csakis a hit által meghatározott teológia lehet, s nem pedig a csak tudományosságra törekvő s merő vallástudománnyá átalakult teológia. *Bartók György* egészen nyíltan meg is vallja ezt: „Nem kell hívőknek lennünk, elég, ha keresztyének vagyunk; ez már eléggé képesít arra, hogy kutatni tudjunk a keresztyén vallásnak az alakulását az idők folyamán át. Mert ha arról van szó, hogy „hívők” legyünk, mindjárt az az alkalmatlan kérdés merül fel, hogy milyen hívők legyünk: orthodoxusok-e, vagy szelid pietisták, reszkető methodikusok, vagy rajongó irvingianusok? A tudomány nem orthodoxus és nem pietista, nem hívő és nem hitetlen, hanem csak egyszerűen igaz. Ha nem igaz, akkor lehet bátran „hivő” is.”⁹ Mindez nyilván azt mutatja, hogy a tudományosságával tetszelgő u. n. ker. vallástudomány a voltaképeni teológiának elnyelése közben mindig erős kitérést érzett a teológia feltételül szolgáló kijelentéshit elsikkasztására is. Csak tudományos akart lenni s közben nem vette észre azt, hogy a vallástudománnyá degradált teológia ezáltal ép a sajátos tárgyát és létfeltételét veszítette el.

De hogy a teológia mindinkább mennyire megüresítettnek és megfosztottnak érezte magát ebben a vallástudományi köntösben, arról gyönyörűen bizonyágot

⁴ i. m. 11. l.

⁵ Megjelent az „Út” 1918. évf.-ban.

⁶ Megjelent „Világnézeti kérdések” Torda, 1925. c. könyvében.

⁷ i. m. 18 s. köv. lapjain.

⁸ *Tavaszy*: i. m. 125. l.

⁹ i. m. 18 s. köv. lapjain.

tett a világháboru utáni években, amely időszakot a *theologiai tudomány nagyszerű szabadságharca időszakának* tekinthetjük. A svájci és németországi dialektika theologia áldásos hatása csakhamar jelentkezett a magyar református teológiai irodalomban is, elsősorban a kolozsvári theologiai fakultás életében, amelynek egyes professzorai az inga lengésének törvényszerűsége alapján éppoly nagy lelkesedéssel állottak a vallástudomány fölé kerekedő theologia öntudatosulás szolgálatába, mint egyoldalú optimizmussal tettek azelőtt bizonyosságot a vallástudományi hegemonia jogosultsága mellett. Elsősorban épp *Tavaszy Sándor* volt az, aki a dialektika theologia hatása alatt véglegesen ráeszmélt arra, hogy a vallástudomány vizsgálódásokban a theologia elvesztette tulajdonképeni önállóságát, mert tárgyává „az értelmileg megismerhető, immanens, nagyszerű lehetőségekkel felruházott, empirikusan megfogható és a történelmi viszonylatokban élő *vallásos ember* lett,“ viszont a theologia tulajdonképeni tárgya a magát kijelentő Isten e mellett, illetőleg e mögött „csak egy nagyszerű háttérre vált“. ¹⁰ A theológiának az egyoldalú vallástudományi hegemonia alóli felszabadulása mellett tesz már bizonyosságot *Gönczy Lajos*nak a székkfogaló értekezése (*Az én szolgálatom*, 1926), mikor is a legutóbbi évtizedek teológiai kutatásának eredményét a következő találó mondásban foglalja össze: a „theologia legyen theologia.“

A theológiának e nagyszerű szabadságharca természetesen nem lehetett mentes bizonyos szélsőségektől sem. Így azután a magyar teológiai irodalomban is jelentkeztek oly kísértések, amelyek a vallástörténelmi vizsgálódást elválaszthatatlannak vélték a theológiában jelentkező hisztorizmustól, a valláslélektani kutatást a theológiában jelentkező pszichologizmustól és a vallásbölcseleti eszmélkedést a theológiában jelentkező (neo) humanizmustól s ezáltal a másik szélsőség, a „theologizmus“ veszedelme felé sodródtak. *Makkai Sándor* volt az első, aki az „Öntudatos Kálvinizmus“, 1925. című könyvecskéjében nagyszerű éleslátással mutatott rá egyfelől arra, hogy a theológiát függetleníteni kell a vallástudománytól, másfelől azonban ugyanoly erőteljességgel arra is, hogy azért a vallástudományoknak sem szabad hátat fordítanunk, mert az önmagát újra megtalált theologia mellett a vallástudomány továbbra is megmaradhat „lehetséges, jogosult, szükséges, megvalósítható, önértékű tudománynak“, amely az Ige megismerésén és a megismert Ige ujjiáteremtő hatásának előkészítésén munkálkodó voltaképeni theológiának csak anyagot adhat s így annak csak a segédtudományaként szerepelhet. E koncepció és elgondolás jegyében íródott azután *Gönczy Lajos* már említett székkfogalója, valamint a *Mátyás Ernő* sárospataki székkfogalója is („Ker. vallás és theologia a lelkészképzésben. 1926.“)¹²

A vallástudomány és theologia közötti viszony e józan tisztázása szerintünk a legfőbb biztosítéka mindkettő jövőbeli zavartalan munkásságának. Se a theologia, sem pedig a vallástudomány ne akarja elnyomni a másikat, a maga sajátos keretei között mindkettő vizsgálja speciális tárgyát: a vallástudomány a vallás nagy tényét az emberiség szellemi életében, a theologia pedig az isteni kijelentésből felénk sugárzó értékrendszert a maga sajátos, emberfeletti, de azért az emberi lélekben is ható dinamikájában. *Anyagot* a vallástudomány is meríthet a theológiától, a theologia is a vallástudománytól, de *tárgyuk, módszerük és szempontjuk* azért mindvégig más és más marad. És ha a theologia és vallástudomány között a jövőben is fog jelentkezni bizonyos lelvi feszültség, ez azért ne ejtsen kétségbe bennünket, mert az ily feszültség nemcsak a két szomszédos tudomány, hanem más, egymással szintén szomszédos viszonyban lévő tudományágak között is jelentkezni szokott. Végül még azt óhajtjuk e bevezető sorokban megemlíteni, hogy nagyon fontosnak tartjuk a jövőben is azt, hogy a vallástudományi disciplinák (vallástörténet, vallásbölcselet, valláslélektan) a *theologiai fakultásokon adassanak elő*, mert csak így biztosítható igazán az, hogy a theologia és vallástudomány egymást anyagnyújtásukkal kölcsönösen megtermékenyíthessék s a theologiai oktatásban és lelkésznevelésben mindkettőnek fontossága az őket megillető arányban juthasson szóhoz.¹³ A vallástudomány és theologia egymáshoz való viszonyának e modern koncepciója is sürgősen követeli tőlünk az *5 éves theologiai tanterv életbeléptetését*.

¹⁰ *Tavaszy*: A dialektikai theologia problémája és problémái. 1929. 6. lap.

¹¹ „Az Út“ 1926. évf. 212. lap.

¹² „Theologiai Szemle“ 1927. évf. 350. s köv. lapjain.

¹³ V. ö. *Varga Zsigmond*: Általános Vallástörténet. I. 3.-ik fejezetével.

1. VALLÁSTÖRTÉNET.

A vallástudományi disciplinák közül első helyen a *vallástörténet* helyzetképét és legközelebbi feladatait kell ismertetnünk. Ez ismertetés aránylag elég rövid összefoglalásba sűrithető, tekintettel arra a szerencsés helyzetre, hogy 1932-ben hagyta el a sajtót Varga Zsigmond „Általános vallástörténet” című monumentális, két kötetes 310 és 868 oldalas) munkája, amely nagy átfogó erővel, alapos tudományos felkészültséggel s az óriási anyag felett csodálatosan uralkodni tudva tárja eléünk előbb a vallásos élet jelenségvilágának átnézetét, majd pedig a bibliánkivüli vallások történeti életének mozgalmas világát. Ez a munka az eddigi vallástörténeti tudomány fejlődésének a csúcspontját jelzi, bár egész bizonyosan nem a végállomását, mert tudunk arról, hogy a munka írója a jövőben az ószövetségi és ujszövetségi vallástörténetekkel is megajándékozni szándékozik a magyar vallástudományi és teológiai irodalmat. Varga Zsigmond e nagy koncepcióju vallástörténete előtt a XX. század magyar protestáns teológiai irodalmában még két jelentősebb, összefoglaló jellegű vallástörténeti mű jelent meg: az egyik *Makkai Sándornak* „A vallás az emberiség életében, Torda, 1923.” c. könyve, a másik pedig *Szimonidesz Lajosnak* „A világ vallásai, Budapest, Dante kiadás, 1927.” című két kötetes munkája, míg *Szelényi Ödönnek* „Modern vallástudomány, 1913.” c. kisebb könyve s annak vallástörténeti része is csupán kompendiumnak tekinthető.

Varga Zsigmond vallástörténetének 45—58. lapjain részletesen ismerteti az eddigi magyar vallástörténeti irodalmat s így szükségtelennek tartjuk azt, hogy ezen a helyen merő ismétlésbe bocsátkozzunk. Az ő vallástörténetének megjelenése után mindenesetre elérkezettnek látjuk az időt arra, hogy a vallástörténészek leendő gárdája most már az egyes vallások történeti képeit nyújtó monográfiákkal, illetve részletkérdések feldolgozásával lépjenek meg bennünket. Ilyen részlettanulmány pl. *Farkas Pálnak* „A buddhizmus etikája a „Negyedik Nemes Igazság” alapján, Debrecen, 1932.” c. tanulmánya. Az elkövetkező egy-két évtizedben végzendő részletkutatások azután majd újra szükségessé tehetik egy általános vallástörténetnek az írását, addig azonban Varga Zsigmond vallástörténete biztos kiindulási alap és utmutató marad a vallástörténettel foglalkozó magyar kutatók számára.

2. VALLÁSLÉLEKTAN.

A *valláslélektan* területén helyzetünk egyáltalában mondható oly kedvezőnek, mint a vallástörténet esetében. Protestáns tudós részéről mindeztideig nem jelent meg rendszeres valláslélektani munka, bár kétségtelen, hogy ebben a tekintetben a római katolikusok sem nagyon dicsekedhetnek. Minden esetre megemlítésre méltók katolikus részről *Wiedermann Károly*,¹⁴ *Czakó Ambró*¹⁵ és *Kühár Flóris*¹⁶ valláslélektani könyvei, amelyek azonban nem igen vannak tekintettel arra, hogy a valláslélektan empirikus-ténytudomány és így nagyon sok normatív-dogmatikai szempontot visznek bele tárgyalásukba, ami azután valláslélektani munkájukat ép valláspszichológiai jellegétől fosztja meg.

Magyar református teológusainak közül *Ravasz Lászlónak* van egy hosszabb tanulmánya, mely „Megjegyzések a vallás lélektanához” címmel a *Protestáns Szemle* 1926-iki évfolyamában jelent meg (később „Az ember élet útjának felén” c. kötetében is). Értékes hozzászólása van a valláslélektanhoz ugyancsak a *Prot. Szemle*ben (1914. évf.) *Makkai Sándornak* („A vallás lélektana”). Ugyanő a *böhmi filozófia alapjain*, tehát a lélektani és ismeretelméleti szempontok egyesítésével különösen a hit problémájával foglalkozik („A hit szeme”, *Prot. Szemle*, 1915. évf., „A hit problémája, I. rész: A Hit világmagyarázó ereje, 1916”). „A vallás lényege és értéke, 1923.” c. vallásbölcseleti munkájában is több fejezetben tárgyalja a vallással kapcsolatos lélektani kérdéseket. — *Szöts Farkasnak* „A vallás élete, 1915.” c. könyvecskéje inkább népszerű munkának tekintendő. — Mint az u. n. „alkalmazott valláslélektan” beszédes bizonyosságait hangsúlyozottan ki kell emelnünk *Imre Lajosnak*: „A gyermek vallása” (Kisérlet a katechétika módszer-

¹⁴ „A vallás lélektana, 1911”.

¹⁵ „A vallás lélektana, 1915.”

¹⁶ Bevezetés a vallás lélektanába, 1926.

tanának valláslélektani megalapozására (Hódmezővásárhely, 1912." és „Az ifjuság válsága, 1930." c. könyveit, bár ez utóbbiban legkülönfélébb s így nem csupán a lélektani szempontok adnak egymásnak találkozót; Szabó Zoltánnak „Az ifjúkor lélektana és az ifjuság lelkigondozása, 1932." c. munkáját, végül Illyés Endrének: A magyar földmivelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára, 1931." c. könyvét. Míg Szabó Zoltán könyve szép példát mutat arra, hogy az ifjúkor vallásosságának pszichológiai megfigyeléseit miképen lehet és kell érvényesíteni az ifjuság vallásos nevelésében és lelkigondozásában, addig Illyés Endre könyve arról tesz bizonyosságot, mennyivel közelebb jut hozzánk magyar földmives népünk lelki élete, mihelyt a néplélektani, szociológiai, ethnográfiai, stb. szempontok érvényrejuttatásával egy *theológus* igyekszik megvilágítani, mégpedig a legpontosabb adatgyűjtés segítségével a magyar református nép vallásos tudattartalmának belső síkját. — Végül megemlítjük még a *magunk* történeti áttekintését a valláslélektan fejlődéséről („A valláspszichológia fejlődésének története, 1927.") és a kiváló valláspszichológusról, *Girgensohn* Károlyról írott tanulmányunkat (*Girgensohn* Károly élete és munkássága, 1929.) „A hit lélektana” e nagyobb valláslélektani vonatkozású munkánk most van sajtó alatt.

Mik volnának a valláslélektan területén legközelebbi teendőink? Három pontban foglalható össze e kérdésre adandó feleletünk:

1. *Egy rendszeres valláslélektani könyv kiadása*, amely alapos részletességgel és összefoglalóan ismertetné a valláslélektan eddigi eredményeit. Feltárná a vallásos élmény lelki gyökereit, rámutatna az öntudat és a tudattalan szerepére és jelentőségére az ember vallásos életében, nyujtaná a vallásos hit elemzését, az imádság és imádkozás,¹⁷ a *vallási misztika*¹⁸ a bűnözés és bűnbánat, a megtérés, az aszkézis lélektanát. Részletesen szólna a vallásos vezérek lélektanáról,¹⁹ ismertetné a gyermek, a serdülő kor, az ifjúkor, az érettkor vallásosságának sajátos vonásait és meghatározó tényezőit. Fontos teendője volna a vallásos tehetség, a vallásos ösztön kérdésének lélektani tárgyalása, a vallásos közösségi típusok feltárása s oly vallásos jelenségek lélektani elemzése, aminők a nyelveken beszélés, a boszorkányság hite, a csodahit, etc. Fontos feladata lenne a *szekták* keletkezésének végleges lélektani tisztázása²⁰ a vallásos életben jelentkező típusok differenciális lélektani és karakterológiai feltárása. Végül egy utolsó, az „alkalmazott valláslélektan”-ról szóló részben fontos volna annak összefoglaló ismertetése, hogy a valláslélektani vizsgálódások eddigi eredményei és bevált módszerei mennyiben és miképen alkalmazhatók és hasznosíthatók a vallástanításban, az ígehirdetésben, a lelkigondozásban, a tudományos teológiai munkában (exegézisnél, rendszeres teológiában, vallástudomány többi ágaiban, etc.).

2. 1932. októberében volt Budapesten az első orvos-lelkészi konferencia. *Főlöttebb fontos feladatunk az orvosok és lelkészek munkaközösségének minél erősebb kiépítése*. A valláslélektan és az orvos lélektan, a lelkigondozás és a pszichoterápia az a két terület, amelynek határai sok tekintetben összefolynak s az orvosok és lelkészek együttesen végzett munkájukban, közös konferenciáik alkalmával kölcsönösen nagyon sokféle áldásban részesíthetnék egymást.

3. Igen fontos teendőnk lenne egy *központi magyar valláslélektani intézetnek, vagy szemináriumnak a szervezése*, amely kérdőívek kibocsátása, *theológus* ifjaink és lelkészeink céltudatos megfigyelő és adatgyűjtő munkája segítségével hatalmas adatot gyűjtene össze protestáns intelligenciánk, földműves népünk, városi, falusi és tanyai lakosságunk vallásos gondolkozásmódjára, szokásaira, viselkedésére stb.-re vonatkozólag, hogy az így egybegyűjtött adatok azután céltudatos feldolgozásban részesülhessenek. A sárospataki theol. akadémián kezdeményezett *faluszeminárium*

¹⁷ Incze Gábor: A magyar református imádság XVI. és XVII. században c. könyvében szól az imádság lélektanáról is.

¹⁸ Mátyás Ernő: A vallásos misztika. 1921.

¹⁹ Csakó Ambró írt egy könyvet „A katolikus papság lélektanáról”. Hiányzik még a magyar irodalomban a protestáns lelkész arcának megrajzolása.

²⁰ E kérdéssel eddig foglalkoztak: Makkai Sándor, „Az Út” 1917-iki, Mátyás Ernő „Az Út” 1926-iki, Csikesz Sándor a „Theol. Szemle” 1925-iki évfolyamában és Vasady Béla „A szekták és az ellenük való védekezés módjai 1933” c. füzetben.

első lépésnek tekinthető ebben az irányban, ugyszintén a debreceni hittudományi kar *valláspedagógiai szemináriumának* a munkálata. Szerintünk azonban itt valamennyi teológiai fakultás összefogására van szükség, a valláslélektani és az ezzel kapcsolatos *feladataink országos szervezésére* s különösképpen arra, hogy az élet sodrába előbb-utóbb kikerülő teológus ifjainknak lelkében igyekezzünk a lehetőségig felfokozni a magyar népünk iránti szeretetteljes, de ugyanakkor tudományos érdeklődés mindig-aktuális kötelezettségét.

3. VALLÁSBÖLCSELET.

Amióta a theológiának sikerült önmagát emancipálnia az egyoldalú vallástudományi hegemónia alól, azóta a kettőjük közötti feszültség leginkább épp a vallásbölcselet területén jelentkezik. A dialektika theológia képviselői közül *Brunner Emil* volt az, aki egy sajátos „*theológiai vallásbölcseletet*” dolgozott ki sezt „*átvitt*”, vagy „*nem tulajdonképpen értelemben vett vallásbölcseletnek*” nevezte el.²¹ A régi *vallástudományi* vallásbölcseletnek két nagy problémáját: *a vallás lényegének és igaz (értékes) voltának* kérdéseit e theológiai vallásbölcseletben a *kijelentés és hit* fogalmaiban szóhoz jutó lényegi jelentés bölcseleti tisztázására való törekvés helyettesíti. E theológiai vallásbölcselet tehát keresztyén kijelentéshit függvénye s nem pedig ahhoz vezet. Az a része a keresztyén theológiának, amelyben az általános igazságtudattal, a filozófiával való viszonyhalépése végbemegy. Az a „*fejezete*” a keresztyén theológiának, amelyben meghatározott keresztyén előfeltevésekből kiindulva a kijelentésnek és a vallásnak, valamint a kijelentésnek és az észismeretnek egymáshoz való viszonya tisztázódik. *Brunner* ez *átvitt értelemben vett theológiai vallásbölcseletet* újabban elnevezte *erisztkának* és a dogmatika feladatköre mellett az erisztkában jelöli meg a theologia „*másik feladatát*,”²² mikor is azt hangsúlyozza, hogy az ígérőll való bizonyoságtételnek egyuttal az emberekkel való szembesülésnek is kell lennie, miután ez utóbbiak az Isten-kérdést előzetesen már felvetették magukban s arra bünyös emberi elméjükkel már feleleteket is adtak. E hamis feleletekkel kell szembenéznie a keresztyén theologusnak. E szembenézése viszont szükségszerűen vitakozáshoz, versengéshez vezet, amely csakis a filozófia formai eszközeinek segítségével történhetik.

Szerintünk az ily theológiai vallásbölcseletre vagy erisztkára feltétlenül szükség van, mert a tapasztalat is azt bizonyítja, hogy ígehírdetésünk bizonyoságtétele szükségszerűen párosul a tiltakozással, amiaz után a reflexió síkjában a *bizonyoságtévő theologia* (a dogmatika) mellett a *tiltakozó vagy vitatkozó theológiát* (a régi apologetika és polemika más formában és más célkitűzéssel történő felújítása) eredményezi.²³ Ily értelemben tehát beszélhetünk és beszélnünk is kell „a vallásfilozófia lehetőségéről a theológiában.”²⁴ Ugyanakkor azonban el kell ismernünk azt is, hogy a theológiai vallásbölcselettől függetlenül az általános vallástudomány keretei között továbbra is érvényben marad a tulajdonképeni értelemben vett vallásbölcselet jogosultsága, a nélkül azonban, hogy csak egy pillanatra is arra gondolnánk, hogy e vallástudományi vallásbölcseletre építsük rá theológiai vallásbölcseletünket. Ez utóbbi kétségtelenül nagy szolgálatokat tesz a vallásnak és az emberi észnek a kijelentés világánál történő kritikája által, de ugyanakkor el kell ismernünk azt is, hogy a vallás lélektani, bölcseleti, karakterológiai vizsgálatát egyáltalában nem teszi szükségtelemné és lehetetlenné a mindenkori theológiai vallásbölcselet ama végső megállapítása, mely szerint a vallás büntől megrontott, elhomályosított kijelentéstudat. És a theológiai vallásbölcselet sohasem tekinheti önmaga által szuverénül kisajátítható feladatkörnek pl. a következő problémák tárgyalását és megoldását; melyek azok a vonások, amelyek a vallást az ember szellemi életének más tényezőitől, az erkölctől, művészettől, tudománytól megkülönböztetik? Melyek a vallás maradandó és melyek az esetleges vonásai? Mily életformái vannak és lehetőségek az emberi szellem vallásosságának? Oly kérdések ezek, amelyek az általános

²¹ Brunner: Religionsphilosophie evangelischer Theologie, 1927.

²² „Die andere Aufgabe der Theologie (Zwischen den Zeiten 1929. évf.)”

²³ Ennek bővebb kifejtését lásd: „Az ígehírdetés és theológiai tudomány az ecclesia militans életben, 1933.” c. tanulmányunkban (Theol. Szemle 1933. IX. évf. 5–8. sz. 149–172. l. és a Theológiai Tanulmányok sorozatában 38. sz.)

²⁴ V.ö. Borbáth Dániel theol. m. tanári habilitációs próbaelőadásával (Az „Ut” 1933. évf. 1-3. számaiban).

vallástudomány keretei között is jelentkeznek s a teológiai vallásbölcselettől függetlenül is megoldást igényelnek. A teológiai vallásbölcseletnek feladata mindvégig az marad, hogy egyszerű kommentár legyen az éppen divó vallásbölcseleti rendszerekhez, amint erre klasszikus példát mutat Pál apostol I. Kor. 2-ben.

Ezek után áttérünk a magyar vallásbölcseleti irodalom helyzetképének és legközelebbi teendőinek rövid ismertetésére. Előre bocsájtjuk, hogy itt elsősorban a tulajdonképpeni értelemben vett, tehát a vallástudományi vallásbölcselettel foglalkozunk, miután a teológiai vallásbölcselet irodalmának ismertetése a rendszeres teológiai szakcsoport keretei között intézendő el.

A XX. században megjelent magyar vallásbölcseleti munkák közül katolikus részről megemlítjük *Kühár Flóris*: „A vallásbölcselet főkérdései, 1930.” c. könyvét, amelynek azonban ugyanolyan belső gátlása van, mint valláslélektanának, a római katolikus dogmatika itt is, ott is kiütközik belőle. Említésre méltó a nyugtalan szellemű *Czakó Ambró* könyve: „A vallásfilozófia alapvonalai, 1921,” továbbá *Jász Géza* könyve: „A vallás filozófiája, 1915,” amelynek azonban csak az első része jelent meg. Protestáns részről első helyen a böhmi iskola fölöttébb gazdagnak mondható vallásbölcseleti irodalmát kell felemlítenünk; itt is különösen *Makkai Sándor*nak „A vallás lényege és értéke, 1921” c. már említett könyve emelendő ki, mely a böhmi alapokra építő vallásfilozófia legszebb terméke. — *Makkai* mellett *Tankó Béla* kiváló vallásbölcseleti munkásságára kell rámutatnunk, aki Kant vallásbölcseletét újra és újra tárgyalja,²⁵ a vallás és művészet egymáshoz való viszonyának kérdését ismételten felveti.²⁶ Minden tekintetben eszméletök azok a tanulmányai is, amelyeket a hit és tudás,²⁷ valamint a vallás és világnézet²⁸ egymáshoz való viszonyának kérdéséről irt. — Meg kell azután emlékeznünk a nem rég elhunyt *Szelényi Ödön* vallásbölcseleti munkásságáról is,²⁹ amely azonban nagyrészt tudományos folyóiratokban található meg. *Bartók György*,³⁰ *Molnár Jenő*,³⁰ *Pröhle Károly*,³² *Szlávik Mátyás*,³³ *Tavaszy Sándor*,³⁴ *Vass Vince*,³⁵ *Musnai László*,³⁶ neveivel szintén találkozunk az utolsó két-három évtized magyar vallásbölcseleti irodalmában.³⁷ Az egyes nagy bölcseletről önálló monográfiák is jelentek meg magyar nyelven. Általában elmondható, hogy a különböző folyóiratokban megjelent magyar vallásbölcseleti irodalom sokkal gazdagabb, mint a vallástörténeti és a valláslélektani. Részletesebb bibliográfiának nyújtása azonban meghaladja e rövid referátum kereteit.

A magyar vallásbölcseleti irodalom legközelebbi feladatai közül első helyen itt is egy rendszeres vallásbölcselet megírásának szükségességét kell felemlítenünk. Bármily kiválónak is tekinthető *Makkai Sándor* vallásbölcseleti könyve, annak megjelenése óta már tiz esztendő elmúlt, azóta pedig egészen új filozófiai rendszerek jutottak aktualitáshoz, s a valláslélektani és vallástörténeti újabb eredmények sok-

²⁵ „Kant vallásfilozófiája” (Athenaeum, 1915-16. évf.) „Kant vallástana” (Theol. Szemle I. évf.)

²⁶ „Vallás és művészet” (Theol. Szemle, 1927. évf.) „Művészet és vallás” (u. o. 1930. évf.) V.

6. Somogyi Antal: Vallás és modern művészet, 1927. c. könyvével (római katolikus)

²⁷ „Hit és tudás.” 1922, 1932.

²⁸ „A világnézetéről” (Theol. Szemle., 1930. évf.)

²⁹ „Hartmann Ede vallásbölcselete” (Theol. Szaklap, 1915. évf.). „Ujabb vallásfilozófiai irodalom” (U. o. 1916. évf.) „Fichte vallásfilozófiai fejlődése némi tanulsággal napjaink filozofálására, 1915. „Vallásos élmény és művészi ihletettség” (Theol. Szaklap, 1918.), „Böhm Károly és a protestáns keresztyénség” (Prot. Szemle, 1911. évf.) „Schleiermacher vallásfilozófiája”, 1910. „Vallásos áramlatok a modern irodalomban, 1910.” „A modern okkultista törekvésekről” (Prot. Szemle, 1926. évf.) „Napjaink moniszikus mozgalma” (Prot. Szemle, 1914. évf.) „Echardt mester élete és tanítása, 1913. etc.

³⁰ „A vallásbölcselet főkérdései” (Prot. Sz., 1903 évf.)

³¹ „Gourd János vallásfilozófiája, 19 5.”

³² „Eucken Rudolf életfilozófiája” (Athenaeum, 1918. évf.). „Eucken Rudolf” (Protestáns Szemle, 1926 évf.)

³³ „Az Eucken Szövetség” (Prot. Szemle 1925.), „Eucken Rudolf” (Prot. Szemle, 1926. évf.), „Kierkegaard és a keresztyénség” (Prot. Szemle 1899), „Egységes világnézetünk kérdéséhez” (Prot. Szemle, 1907. évfolyam), etc.

³⁴ „A jelenkor szellemi válsága. Kritikai utmutató. 1923.” „Világnézeti kérdések, 1925.” „Schleiermacher vallásfilozófiája, 1918.”

³⁵ „A vallási ismeretelmélet, 1915.” „Vallás és erkölcs. 1918.”

³⁶ „A lélek rejtelmes világa, 1928.” „Az egyetlen bálványimádó állat, 1930.”

szorosan megtermékenyítették a vallásbölcseleti vizsgálódást. Mindez szükségessé teszi egy új vallásbölcselet megírását.

Nagyon fontos feladatnak tartjuk a filozófiának, közelebbről a *vallásfilozófiának* a *theológiához* való viszonya végleges tisztázását is. Erre a feladatra tudunkkal az idő előtt elhunyt *Bányai Lajos* tatabányai lelkész vállalkozott. A mai fölöttébb tisztázatlan és zavaros helyzet megköveteli e kérdés alapos tárgyalását.

Természetesen a nagy filozófusokról, illetve vallásbölcseletről irandó monográfiák sorozatát a jövőben még inkább gazdagítanunk kell. Fontos feladatunk marad annak kimutatása is, hogy a magyar theológiai irodalmat a múltban mely nagy filozófusok és vallásbölcselek gondolatai és szempontjai termékenyítették meg a leginkább.

Végül még két nagyon fontos teendőt említünk meg, amelyek szerintünk nem csupán a vallástudományi szakcsoport, hanem az egész magyar theológiai irodalom legfontosabb teendői közé tartoznak. Az egyik közülük a mindenkori külföldi és belföldi theológiai szakirodalom rendszeres és összefüggő ismertetése volna az erre legilletékesebb folyóiratunkban, a „Theol. Szemlében.” Külön kellene itt állandóan ismertetni a legutóbbi évek theol. szakirodalmát. Nem a szokásos könyvismertetésekre célok itt, hanem szakcsoportok szerinti rendszeres, összefoglaló átnézetek nyújtására.

Ha még nem történt meg, úgy a legsürgősebben be kell kapcsolódnunk az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ munkájába, hogy az általa kiadott *A magyar tudományos irodalom bibliográfiája* c. füzetsorozatban a magyar vallástudományi és theológiai szakirodalom egységes és rendszeres felsorolásban részvegyjen. Egyébként is theológiai főiskoláink különböző szemináriumiai között ki kellene építenünk a munkaközösségnek egy sajátos programját, amely azután lehetővé tenné azt, hogy valamennyi főiskolánkon rendelkezésünkre állhatna a magyar vallástudományi és theológiai irodalom (itt a folyóiratokba és egyházi lapjainkba elhelyezett tanulmányokra is célzunk) lehető legteljesebb cédulakatalógusa. Nincs siker és nem is lehet teljes tudományos siker theológiai fakultásaink együttműködése nélkül.

B. A bibliai tudományok.

Előadó: *Dr. Pongrácz József.*

Nagy örömet keltett, azt hiszem, mindnyájunkban a mostani konferenciát összehívó debreceni kartársaknak az az elhatározása, hogy ez alkalommal minden theológiai tudományszakból hazai helyzetképet kíván festetni valamelyik szaktanárral.

Az ilyen helyzetképnek már vannak irodalmunkban megelőzői. Voltak mindig férfiak, akik érezték, hogy tenni kellene valamit, mert a dolgok nincsenek jól úgy, ahogy vannak. Méltóztassék azért megengedni, hogy pár ilyen régebbi hozzászólást most itt felelevenítsek. Azt hiszem nem lesz tanuság nélkül való a végén majd az összefoglalás.

Az első, akinek igazán széles látókörű és még ma is haszonnal olvasható cikket röviden megemlítem, Molnár Aladár (Tünődések tudományos életünk fölött. PEIL 1864. 45—51. sz.) Csak pár idézet belőle: „Az erőt tömegesíteni, a munkát megosztani s egyszerűsíteni kell.” (1533. a. has.). a könyvtárakról azt mondja, hogy nincsenek bennük új könyvek, tervszerűen nem fejlesztik őket. A magyar theológiai könyvek ritkán érhetnek javított kiadásokat. El kell rendelni, hogy minden theologus vegye meg (1508. h.) „Mennyire soha sem volt ilyen pénztelen világ, mint most”, (1533). „A tudománynak nincs is közönsége.” (1630).

Petri Elek 1889-ben (PEIL Tájékoztató a bibliai bevezetés-tan körében) így ír: „Bibliai tudományok terén a protestáns egyházak sorában kétségen kívül leghátul állunk” (654. l.), „Azt sem lehet kétségbe vonni, hogy a bibliai tudományok műveléséhez megkívántató segédeszközök beszerzése, a nagy fáradságot és sok tanulmányt igénylő bibliai tudományos munkák írása s még inkább azoknak kiadása a

mi szegényes viszonyaink között olyan nagy nehézségekkel jár, hogy legkevesebb sem csodálkozhatunk e téren a hátramaradottságunkon." (655. l.)

A Theológiai Szaklap megindítói beköszöntő beszédükben így irnak: „Menthetetlen hiba volna, ha szépítgetni igyekeznénk fogatkozásainkat, leplezgetni a hiányokat.“ „Századok óta tanulmányozzuk az Irást, de e fáradozás vajmi kevés gyümölcsöt termett. Hol vannak az eszközök, melyeket az Igével komolyan foglalkozónak kezébe adhatnánk, hogy segítségükkel teljesen minden vonatkozásában megérthesse az isteni szózatot? Nincsenek kommentárjaink a szent könyvekhez.“ „Annyi hiányt, mennyi tudományos teológiánk terén mutatkozik, nem lehet rövidesen megszüntetni, hosszú kitaró és főleg rendszeres munkára van szükség.“ (Theol. Szaklap I. 2–3. l.)

1916-ben Varga Zsigmond irt nagyon megszívlelésre méltó cikket a Debreceni Protestáns Lapban (465. sk. l. Lelkészképzésünk tudományossága.) Ebből csak egy mondatot ragadok ki: „Theológiai képzésünket a legtudományosabbá kell tenni, mert igazi papokká csak ez avat.“

Az 1925-ben megindult Theológiai Szemle nagyérdemű szerkesztője szintén éles szemmel látja a nehézségeket és azt az ígéretet teszi (l. sz. 4. l.), hogy a Biblia és a gyakorlati egyházi élet tudományaival minden számban foglalkozni fog, mert a „bibliai tudományok, a gyakorlati teológiai tudományok a teológiai tudományok oltárának két kiemelkedő szarva melyeknek megragadása, el nem bocsátása minden hűségés lelkipásztori életet meggazdagíthat s eredményesebbé tehet.“

Attérve tulajdonképeni feladatomra, röviden beszámolok arról, hogy mink van. Még ha figyelembe veszem, úgy az evangélikus kutatók, mint a római katolikus tudósok munkásságát, akkor is kevés az, ami rendelkezésünkre áll. De még kevesebb, ha csak a református kutatókra korlátozzuk magunkat, mint ahogy a tételt megállapítók egész helyesen kívánják. Nekünk, mint református teológusoknak van külön mondanivalónk és ezt el kell mondanunk, mert azt senki sem mondja el helyettünk a világon.

1. ÓSZÖVETSÉGI TUDOMÁNYOK.

Először külön óhajtók foglalkozni az *ószövetségi tudományokkal*.

Mint *általános* érdekű munkát, felemlítem Tóth Lajos igazgatói értekezését; Az Irás kritikai vizsgálása és a református teologia összeegyeztethetősége. (Pápa, 1927.).

Exegetikai téren a következők fejtettek ki munkásságot: Kecskeméthy István 1912-ben Amos, 1913-ban Hóseás. 1914-ben Mikeás és Zofonias, 1915-ben Náhúm, Habakuk és Zakariás könyveit magyarázta, 1926-ban pedig Jósia király törvénykönyvét. Mindezekben érvényesül nagyszerű fordítói készsége, alapos nyelvismerete. Hamar István Hóseás könyvéről irt (1897. Budapest), ugyancsak Hóseást exegetálta Czeglédi Sándor magántanárja (Pápa, 1907). Hamar István, amint a lapokban közölt felhívásokban olvastuk, elkészítette Dániel könyvének magyarázatát, de úgy tudom, hogy ez nem jelent meg. Harsányi István Malakiás prófétát magyarázta magántanári dolgozatában (Sárospatak, 1918). Módis László Zakariás prófétával foglalkozott (Th. Sz. 1931-32).

A *biblica és vallástörténelem* körében a következők dolgoztak: Külsőleg is terjedelmes és belsőleg is értékes tanulmány Kállay Kálmáné Jeremiás prófétáról. (Jeremiás próféta élete és működése a biblia filologiai és történeti kritikája alapján. Th.Sz. 1925-26.). Ugyancsak ő irt tanulmányt „az ótestamentum felfogása a halál utáni életről.“ (Th. Sz. 1926.).

Idevágó Czeglédi Sándor értekezése: Izrael Mózes előtti vallásának nyomai, (Pápai főiskola értesítője 1915-16-ról), Tóth Lajosé A próféták lelkivilágáról (Pápai főiskola Értesítője 1925/26-ról), Domján Jánosé Mózesről (Magántanári dolgozat megjelenőben). A pápai főiskola négyszázéves jubileuma alkalmából megjelent Theológiai Tanulmányok első részét Tóth Lajosnak: „A páskha eredete és történeti fejlődése“ c. vallástörténeti tanulmánya alkotja.

A *bevezetést* terén megemlítjük a következőket: Varga Zsigmond Az ótestamentomi zsoltárköltészet asszir-babilon vallástörténeti alapon. (Kolozsvár, 1911.). Ugyancsak a zsoltárokról szóló tanulmány Zsiros Józsefé (A dávidi zsoltárok szer-

zösege a zsoltárok első könyve alapján. (Sárospatak, 1930) dr. Tóth Lajos Öszö-
vetségi bevezetése 1933-ban jelent meg a Theologiai Kézikönyvek I. kötete gy-
nánt (Pápa), mely a szakbírálók szerint theologusoknak colloquiumi készülétekre igen
jól megfelel.

A régiségtan és művelődéstörténelem körébe vág Varga Zsigmond nagyszabásu
munkája: Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a bibliára
(I. II, Pápa 1915—18.), mely különösen a gazdag irodalom összeállításával és a
problémák meglátásával újabb munkáknak képezheti alapját.

Módis László a theologusok számára használható *héber nyelvtant* irt (Debre-
cen 1933).

Megemlítem még Hamar—Czeplédi—Kállay közös szerkesztésében megjelent
Sylvester Bibliai Lexikont, amely bár nem lép fel tudományos igényekkel, mégis
sok tekintetben a tudomány emberei is használhatják, mert összeállítása alapos és
adatai megbízhatók. Mindössze ennyi az, amivel ma rendelkezünk az öszö-
vetségi tudományok terén, nem számítva a fordításokat pl. Mercier: Izrael prófétái címü
munkáját, mely a MEKDs. kiadásában jelent meg Muraközi Gyula fordításában
(Kecskemét 1926.)

Ohajtásaink a következők: Szükséges volna teljes kommentár sorozat, egy
részletes és terjedelmes isagogica. A nagy prófétákról egyáltalán nincs exegesisünk.
Ésaiással újabban senki sem foglalkozott református tudósaink közül. Hiányzik egy
a kor színvonalán álló *biblica theologia*, mely talán kielégülést fog nyerni Varga
Zsigmondnak megígért bibliai vallástörténetében. Égető hiány tudományos bibliai
régiségtan és földrajz, valamint *terjedelmesebb héber nyelvtan*, mert a Hornyánszky
féle már nem kapható, a Módisé pedig inkább csak kezdőknek szól. A Pollák—
Kaim-féle Héber-magyar szótár teljesen elfogyott és így theologusainknak nincs
bibliai héber magyar szótáruk. Nincs magyar nyelven a mi igényeinknek megfelelő
Izrael története sem.

2. UJSZÖVETSÉGI TUDOMÁNYOK.

Az *ujszövegről* szóló irodalomban sem állunk nagyon különben. Itt megvan
az az előny, hogy Pál apostolról volt egy nagyobb szabásu munka Masznyik to-
lából, de ez már régi és sajnosan nélkülözzük a kor színvonalán álló Pál életrajzot.

Mint általános érdekü értekezést megemlíjük Maksay Albert munkáját: Az
ujszövegség jelentése a mai keresztyénségre nézve. (Kolozsvár, 1928).

Exegetikai téren Erdös Józseffel kezdjük, aki a Zsidókhöz irt levélről még
1894-ben irt (Debrecen). Kecskeméthy István ujszövegségi téren is sokat dolgozott.
Máté evangéliumának magyarázata 1902-ben jelent meg (Kolozsvár), nagyon ko-
moly tanulmány van a különben népies célból irt munka mögött. 1905-ben jelent
meg tőle Kézikommentár Pál apostolnak a Tikhikus és Onesimus által küldött leve-
leihez (Kolozsvár). A mult évben jelent meg Márk evangéliumáról irt kommentára
(Kolozsvár), melyben az epos-elmélet alapján igyekszik megfejteni az evangélium-
mal kapcsolatos kérdéseket.

Bartók György, mint nagy tanító mestere Böhm Károly, szintén Jakab levelé-
vel foglalkozott s tanulmánya 1908-ban Kolozsvárt jelent meg.

Erdös Károly, Pál athéni beszédéről irt mélyenjáró tanulmányt (Budapest, 1925),
míg ugyanezt a témát általánosabb szempontokból fejtegeti Ravasz László akadé-
miai székfoglalójában. (Pál Athénben, Budapest, 1928).

Musnay László, jelenleg nagyenyedi vallástanár, vidéki gyülekezeti munkát vé-
gezve elismerésre méltó buzgósággal dolgozott a jánosi irodalom terén. Meglátszik
rajta az a frissesség és új szempontok figyelembevétele, amelyet Deissmann előadá-
sai jelentettek számára. A Jelenések könyvéről irt magyarázata 1913/1924-ben, a
János evangéliumának és leveleinek magyarázata 1926-ban Tordán jelent meg.

Lencz Géza nagy munkája Máté evangéliumáról 1927-ben jelent meg az ORLE
kiadásában. Megemlítem, mint új fordítást is adó kommentárt Victor János Boldog
rabság címü munkáját, mely a Filippibeliekhez irt levelet tárgyalja (Budapest 1933).

E sorok írója János evangéliuma I-IV. részét kiadta 1913-ban, a Galátákhöz
irt levél magyarázata 1915-ben és az Efezusi levél magyarázata 1915-ben, ezek

azonban már elfogytak és új kiadásra lenne szükség. 1933-ban a Theológiai Kézikönyvek című vállalatban jelent meg Máté evangéliumának magyarázata, mely a theologusok igényeit akarja kielégíteni.

A *biblica theologia* terén megemlíttük Erdős József működését (1 Th.Sz. 1926, 920-24 ll.). 1915-ben jelent meg Jakab apostol teológiája és etikája (Pozsony), de már előbb megjelentek a Római levélről írt német tanulmánya (Biblich-theologische Analyse des Römerbriefs Amsterdam, 1891), e kérdéssel magyar nyelven is foglalkozott: Pál apostol Római levele (Prot. Szemle 1906. 3 közl.).

Általános jellegű német források alapján való összefoglalás Bartók György munkája: Az ujszövetség iratainak teológiai gondolatai (Kolozsvár 1911).

Sajnálatos, hogy Bartók Jenő a *Jézus gondolatai Isten országa jövőjéről* című, még ma is értékes monográfia szerzője (Debrecen, 1890) teljesen elhallgatott és tudományos teológiai kérdésekkel irodalmilag nem foglalkozik.

Gazdagnak mondható a Pállal foglalkozó irodalmunk. Itt megemlítem Csomasz Dezső munkáját, Pál apostol anthropológiája (Pápa, 1910) és Czeglédi Sándor dolgozatát: Pál apostol eschatológiája (Pápa, 1911).

A fiatalon elhunyt és ígéretes jövő előtt álló Vásárhelyi József: Pál apostol című összefoglaló munkája 1916-ban jelent meg (Kolozsvár). A kor ütőerén tartotta kezét, a vallástörténeti kutatás és Deissmann eredményeit dolgozva fel, telve frissességgel, fiatalos lendülettel, mely néha túlzásba is viszi.

Mátyás Ernőt Pál misztikuma ragadta meg és erről több tanulmányt írt: Pál apostol misztikája (Kolozsvár, 1921), Pál apostol viszonya a misztérium vallásokhoz (Sárospatak, 1931) és most van megjelenőben Pál apostol megtéréséről szóló könyve, melyet mindnyájan nagy érdeklődéssel várunk, mert ő az, aki az ujszövetségi tudományokban magyar nyelven legjobban értékesíti a dialektikai teológia elmemozdító főrekvéseit.

Pálnak a misztérium vallásokkal való kapcsolatáról írt az angol és német irodalom megfelelő felhasználásával tanulmányt Máthé Elek (Th.Sz. 1926). Ide sorozható Varga Zsigmond dolgozata a Diadéma és stephanos használata az újtestmentumban (Th.Sz. 1926), melyből újból láthatjuk szerző bámulatos irodalmi tájékozottságát.

A Galatákhöz írt levél ma is izgató kérdéseinek mélyreható elemzésével foglalkozik Erdős Károly 1930-ban megjelent értekezésében („A galíciai probléma. Debrecen).

A *bevezetés tudomány terén* van egy monumentum aere perennius, ez Erdős Józsefnek a Ref. Egyházi Könyvtárban Pápán 1911-ben megjelent nagyszabású alkotása: Ujszövetségi bevezetés. E mű a tudásnak még ma is gazdag tárháza. Óriási anyagot hordott össze és azoknak a tömkelegében sziklaszilárdan áll az írás mellett, védelmezve azt minden támadással szemben.

Kisebb tanulmányok is vannak e téren. Ilyenek: Harsányi Istváné az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv a történet-kritikai irány álláspontján. (Sárospatak, 1904), sajnos Harsányi nem foglalkozott ujszövetséggel.

Mátyás Ernő, János evangéliuma főbb problémáit tárgyalta (Th. Sz. 1926), Musnay László az Öreg Jánosról írt (Th. Sz. 1926). Halmi János pápai magántanári dolgozatában II. Timótheushoz írt levelet vizsgálta (Th.Sz. 1926).

E sorok írója 1911-ben az Efezusi levéllel foglalkozott, 1931-ben pedig Pál apostol Efezusban című műben vizsgálta meg az apostol föltételezett efezusi fogságának érveit.

Az *ujszövetség nyelvével* foglalkozott Erdős József, aki megírta az első ujszövetségi görög nyelvtant (Budapest, 1904).

A *kánon történettel* szintén csak Erdős József foglalkozott: Az ujszövetségi kánon és az őskeresztyén irodalom (Pozsony, 1908) ezt a művét is jellemzi a komoly alapos tudás és a különféle elméletek szigorú megrostálása.

Hézagpótló munkásságot fejtett ki a nálunk csaknem teljesen elhanyagolt *patrisztika* terén Erdős Károly, tanulmányt írván a Didachéről (Debrecen), Antiochiai Ignatius leveleiről (Th.Sz. 1925).

Itt említem meg Maksay Albert: Az exegesis problémái cím alatt 1931-ben Kolozsvárt megjelent füzetét, melyben feltétlenül szükséges ismereteket közöl és különösen a dialektikai teológia viszonyát jellemzi az exegesishez.

Örömmel említem meg az újabban készült *ujszövetségi fordításokat*, Czeglédy Sándorét és Kecskeméthy Istvánét, melyek mindenkor dízére fognak válni irodalmunknak.

A fentiek alapján teendőinket a következőképen állapíthatjuk meg: Szükség volna elsősorban a *teológusok részére nyomtatott kézikönyvek*, mint aminőket mi próbálunk most Pápán kiadni a Theológiai Kézikönyvek sorozatban. Ha ezeket tással foglalkozó összes teológiai tanárok részvételével az egész teológiai oktatás anyagát ki lehetne dolgozni és meg lehetne jelentetni. Ugyancsak nagy szükség volna *nagyobb terjedelmű tudományos teológiai kézikönyvekre*. Fontos volna az *egész ujszövetséget felölelő exegetikai sorozat*. Érdekes, hogy Lukács evangéliumáról és az Apostolok cselekedeteiről még egyáltalán nincs kommentárunk, pedig az Apostolok cselekedeteiről írott könyv mostanában a Jackson—Lake féle hatalmas öt kötetes munka (The Beginnings of Christianity) megjelenésével külföldön az érdeklődés középpontjába került.

Égetően szükség volna *ujszövetségi biblica teológiára*. Szintén *kisebb és nagyobb terjedelemben*. Nem lehet mozdulni *ujszövetségi szótár* nélkül, amelynek ügye már régóta megbeszélés tárgyát képezi. Az összes teológiával foglalkozóknak össze kellene fogniok, hogy kiadják a Daxer-féle szótárt. E tekintetben Erdős Károly volt szives már az előzetes lépéseket megtenni.

Szükség volna *bibliai hermeneutikára*, *Jézus korának történetére*, *tudományos Jézus életére*.

Mivel a református intelligencia, hála Istennek, felébredőben van, nagyon fontos volna, ha egy részletes és képekkel gazdagon felszerelt munka, *bibliai földeken végzett ásatások eddigi eredményeit* mutatná be, aminővel az angol és a német irodalom már évtizedek óta rendelkezik.

Feltétlenül kívánatosnak tartjuk a Theológiai Lexikon minél előbb való megjelenését, e tekintetben nem ártana, ha felírnánk az Egyetemes Konventhez, illetve a Parochiális Könyvtár bizottsághoz.

Mint a többi összes referensek kívánják, én is elengedhetetlenül szükségesnek tartom a *magyar teológiai bibliográfia* megkészítését. Ezt egyedül csak a Parochiális Könyvtár utján gondolom megvalósíthatónak. Az egyik előadó az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központtal való együtt működést ajánlotta, de az intézet igazgatója Pasteiner, kijelentette, hogy költségvetését annyira leszállították, hogy a már kész két könyvészetet sem tudja kiadni és így erre egyáltalán nem tudna vállalkozni. Meg kellene bizni valakit, hogy erre nézve részletes javaslatot csináljon a Parochiális Könyvtárhoz, hogy a munka mielőbb megkezdődjék.

Szükségesnek találnám, ha a könyvészet megjelenéséig is valaki a *Theológiai Szemlében évente közzétenné a magyar nyelvű teológiai könyvészetet*.

Theológiai magántanári és teológiai doktori értekezések íróit a szaktanárok figyelmeztessék, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzanak, amelyek hézagpótlók irodalmunkban.

Megemlítem a *könyvtárak együttműködésének kérdését*. Szükség volna a teológiai könyvtárak központjára, melyben megtalálnánk a magyar könyvtárak együttes teológiai címszó katalógusát, ez legtermészetesebben Debrecenben volna felállítható.

Az irányított gazdálkodás és az actio catholica korszakában az ügy érdekében nekünk is sürgősen össze kell fogunk és nemcsak határozatokat kell hoznunk, hanem az összes lehetőségeket figyelembe véve, határozatainkat tettekké is kell változtatnunk.

C. A magyar református rendszeres theologia³⁷

Előadó: dr. Tavasz Sándor.

I.

1. A theologiai tudományok mindenik ágának a „theologiai” magatartását mindig a rendszeres theologia elvi viselkedése szabta meg. Abban a mértékben vált a historica theologia, vagy a practica theologia „szabadelvűbbé” vagy „tanszerűbbé,” amilyen mértékben az ezeknek megfelelő elvi szempontok a rendszeres theológiában uralomra jutottak. És ennek így is kellett lennie, mert hiszen azokat a theologiai normákat, amelyek a theologia egészét meghatározzák, a theologiai tudományosság mindig a rendszeres theológiától várta.

Azzal ma már tisztában vagyunk, hogy nincs „előfeltétel nélküli” tudomány. A theologiai tudomány sem tekinthető ilyennek, tehát a theologiai tudomány sem léphet fel azzal az igénnyel, mintha előfeltétel nélküli történelmi tényekből, vagy előfeltétel nélküli pszichológiai tapasztalatokból indulhatna ki. *A theologiai tudománynak különösképen megvannak az előfeltételei; megvan az a feltétlen feltétele, amelyet Kijelentésnek nevezünk.*

A kijelentés az a valóság, amely a theologiai tudománynak mindenek megelőző feltétele is és tárgya is. *A Kijelentéstől függ a hit és a valóság. A kijelentés mibenlétének a megfogalmazása pedig a rendszeres theologia feladata.* Ha már most a Kijelentéstől függ a hit és a vallás értelmezése és a róluk alkotott felfogás, akkor a rendszeres theologia természetesen befolyásolja a theologiai tudomány egészét. A rendszeres theologia így jut a theologiai tudományok organizmusában centrális szerephez és így nehezedik reá súlyos felelősség.

II.

2. Mielőtt a magyar református rendszeres theologia helyzetével foglalkoznánk, vessünk egy pillantást a mai protestáns theológiára.

A magyar protestáns theológiáról már ismételtelen megállapított, hogy a német protestáns theológiának függvénye. Ebben a tárgyilagosságnak látszó ítéletben mindig van bizonyos kicsinyítő vád. Akik azonban ezt hangoztatják, rendszerint nem veszik azt a fáradságot, hogy megvizsgálják azt, ami a magyar theologiai irodalmi alkotásokban sajátosan más. A magyar protestáns theologia függő viszonyban van a német theológiával, amennyiben benne él annak a munkaközösségében, érdeklődik annak a probléma-beállítása és kezelése iránt, élénk figyelemmel kíséri annak megoldási módjait, stb. Ezek a mozzanatok azonban a magyar theologia életében mind természetesen, magától értetődők és elismerést érdemlők. Egyetlen tudományosság sem zárkozhatik el ma a nemzeti korlátok közé; a magyar protestáns theologia sem. Az egyetemes theologiai munkaközösségen kívül csak egy nemzeti követelmény van, melynek érvényt kell szerezni: *az egyetemes theologiai problémákon kívülszóhoz kell jutniuk azoknak a sajátos problémáknak, amelyek a magyar protestantizmus saját existenciájából nőnek ki.*

Ha az egyetemes protestáns theologia mai szituációját nézzük, akkor azt állapítjuk meg, hogy abban ma éppen a rendszeres theologia az, amelyik a Kijelentésről alkotott új bibliai-reformátori felfogásával lényeges változásokat idézett elő. Ennek az új felfogásnak a következtében a különböző theologiai „irányok” között erősen új viszony alakult ki. Azok a pusztán tudományos megfontolásokból folyó elvek, amelyek a különböző irányoknak alapot adtak, a Kijelentés valóságának bibliai fogalmazása előtt mind kezdik érvényüket veszíteni. A Kijelentés fogalma egyenesen közömbösítőleg hatott a különböző irányok között.³⁸ A rendszeres theo-

³⁷ Ebben a referátumban főképpen az utolsó évtizedben kialakult helyzetre és az idevonatkozó tudományos irodalomra voltam tekintettel. A referátum terjedelme nem engedte meg, hogy egyes irodalmi alkotások kritikájával foglalkozzam; amennyiben azonban a szükség megkívánja, a következő bibliográfiái jegyzetemben fogok egyes művekre rámutatni.

³⁸ *Die evangelische Theologie. Ihr jetziger Stand und ihre Aufgabe. Viertes Teil: Die systematische Theologie*, von D. Horst Stephan. Halle (Saale) Buchhandlung des Weisenhauses. 1928.

Dr. Tavasz Sándor: *A tudományok rendszere, A theologiai tudomány helye a tudományok mai rendszerében* (Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle I. évf. 1-2. számaiból és Az Ut VII. évf. 1. számából). Kolozsvár, 1925.

logia ma kezd valóban nagy munkaközösséggé válni, mert kezdenek megszűnni az egymást agyonkritizáló ellentétek. Ma a rendszeres theológia kezd visszatérni önmagához. Ma nem akar sem „keresztyén vallásfilozófia,” sem „valláspszichológiai theológia” vagy „vallástörténeti szintézis” lenni, hanem csak theológia. De theológia akar lenni rendeltetése teljes értelmében.

Magyar református vonatkozásban ugyanezt a szituációt igazolja a mult évi sárospataki theológiai konferencia, amelyen az tűnt ki, hogy bizonyos részletekben, mutatkozó módszerei árnyalatoktól eltekintve, a Kijelentés bibliai-reformátori felfogásában, a magyar református theológia harmonikus munkaközösséggé kezd alakulni.

3. „Kezd!” Természetesen, csak kezd, mert hiszen a tudományosság történetében vannak ugyan forradalmi átalakulások, de ezek éppen átalakulások, amelyek csak fokozatosan bontakoznak ki és jelentkeznek.

Vegyük sorra rendszeres theológia egyes diszciplínáit, és mindenikben külön-külön állapítsuk meg a mai helyzetképet.

A *vallásfilozófiában* már felmerült annak a válságnak az öntudatosítása, amelyet éppen a Kijelentés fogalma idézett elő. Az átörökölt vallásfilozófia a vallás alapját magában az immánens emberi szellemben kereste.³⁹ A bibliai reformátori gondolkodás szerint azt egyedül csak az isteni Kijelentésben kereshetjük és találhatjuk fel. Ez az egymásnak feszülő két ellentétes álláspont semmiféle megalkuvással ki nem békíthető. Egyedül csak új állásponton, amely feltételezi a filozófiai gondolkodás határainak a kitágítását.⁴⁰

A vallásfilozófia válsága és az új álláspontért folytatott küzdelme azonban nem állja utját annak, hogy a magyar vallásfilozófia átörökölt irányában ne folyék tovább a munka. Még mindig nagyon erőteljes és a legmagasabb tudományos igényeknek megfelelő az ideálistizikus filozófi irányában üzött magyar vallásfilozófia.⁴¹ Másrészt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a valláspszichológia kritikailag kiérlelt legértékesebb szempontjai és eredményei is szóhoz jutnak napjaink magyar vallásfilozófiájában.⁴²

A magyar vallásfilozófia azonban nemcsak a részletkutatásokban mutat fel kiváló eredményeket, hanem a rendszerezés tekintetében is igen jelentős eredményeket tud felmutatni.⁴³

A vallásfilozófia körébe vágó irodalmunk nem nagy, nem tudunk sok dolgozatot és könyvet felsorolni, amink azonban van, az a tudományos minőség szempontjából európai színvonalon van. Sőt, a magyar Böhm Károly filozófiája révén, sok tekintetben és sok részben egyenesen új és sajátosan más, mint a hasonló szellemű és irányu német vallásfilozófia.⁴⁴

³⁹ Dr. Tavaszy Sándor: *Az emberi élmény és az isteni kijelentés.* Az Ut, 1925. VII. évf. — 1926. VIII. évf.

Borbáth Dániel: *A vallásfilozófia lehetősége a theológiában.* Az Ut, 1933. 1—3. számaiban.

⁴⁰ Dr. Tavaszy Sándor: *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái.* Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: Dr. György Lajos, Kolozsvár, 1933.

⁴¹ Bartók György: *Kant Etikája. A német idealizmus erkölcsbölcselete.* Az Akadémia Filozófiai Könyvtára, 4. szám. Budapest, 1930. — A könyv címe kevesebbet fejez ki, mint amennyit ad. Az idealizmus vallásfilozófiájának elvi alapjait alaposan és megbízhatóan mutatja fel.

Bartók György: *Kant és a protestántizmus.* Prot. Szemle, 1924. 5—6. szám.

Tankó Béla: *Vallás és művészet.* Theol. Szemle, 1927. 1—4. szám.

Tankó Béla: *Kant vallástana.* Theol. Szemle, 1925. 1. szám.

Tankó Béla: *Vallás és metafizika.* Prot. Szemle, 1931. 10. szám.

Rácz Lajos: *A történelmi materializmus és a vallás.* Miskolc, 1928.

⁴² Dr. Vasady Béla: *A valláspszichológia fejlődésének története.* Theol. Szemle, 1927. 1—4. sz.

Dr. Vasady Béla: *Girgensohn Károly élete és munkássága.* Theol. Szemle, V. évf. 1—3. számok.

⁴³ Dr. Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében.* A vallás történeti képe; (A vallás lényege és értéke) Vallásfilozófiai előadások. Erdélyi Református Egyházi Könyvtár II.—III. Torda, 1923.

Vasady Béla: *A hit misztériuma.* Sárospatak, 1931. Ez a nagy erudícióval készült mű egyformán tárgyalható a vallásfilozófiai, mint a dogmatikai irodalom kapcsán. A szó igazi és jó értelmében vett „keresztyén vallásfilozófia.”

⁴⁴ Lásd ide vonatkozólag Bartók György, Tankó Béla, Makkai Sándor fent idézett dolgozatát; továbbá Tavaszy Sándor: *A filozófiai világnézet a theológiai tudomány kialakulásában,* Az Ut, 1925. 165. és kk. oldalakon.

4. Míg a magyar református teológián belül üzött vallásfilozófia terén olyan kiváló teológusok dolgoznak, akik hivatásuknál fogva inkább a filozófiai szempontokra, mint a teológiaiakra fektetik a fősúlyt, ennél fogva napjaink teológiai szellemétől távol állanak, addig a *Dogmatika* terén egyenesen döntőleg uralkodik a bibliai-reformátori Kijelentésnek megfelelő dialektikai teológia. Nagyon kevés kivételtől eltekintve, ma élő és dolgozó teológusaink nem tudnak szabadulni ennek a teológiának a viharzó erővel elragadó és megrázó hatása alól.

A dogmatikai síkban sok igen kitűnő olyan tanulmánnyal találkozunk, amely a dialektikai teológia sajátosságait és módszeres eljárását igyekszik tisztázni a Dogmatika problematikája és problémái kapcsán. Ezeknek a bevezető-enciklopédikus jellegű teológiai dolgozatoknak nagyon sokat köszönhet a magyar református Dogmatika, amennyiben igen alkalmasaknak bizonyultak arra, hogy az új teológiai gondolkodás szellemét és az ezekből folyó problémákat egészen közel vigyék a lelkekhez.⁴⁵

De térjünk át a Dogmatika helyzetképeinek közelebbi jellemzésére. Itt mindekelőtt annak a megállapítása a legfontosabb, hogy — a mult század liberáliszmusával szemben — eljutottunk a református konfesszionális öntudatosodás terén oda, hogy a lelkipásztori nevelés és képzés szolgálatában álló magyar református teológiai főiskolákon ma már mindenütt a tiszta református tannak megfelelő dogmatikai tanítások hangzanak. Eljutottunk oda, hogy az ifju teológiai hallgatók és az ifjabb lelkipásztori nemzedékek előtt ma már a sajátos református hitvallási alap és kifejezése: *a református hitvallások nem ismeretlenek, hanem keresztyén hitüknek és gondolkodásuknak személyes erejű pillérei.*

A református hitvallási öntudat ébredésével és emelkedésével azonban nincs egyenlő arányban a kifejezetten tudományos dogmatikai irodalom. A református ébredés még mindig nem tudta kellőleg életre kelteni és szorongóvá tenni a hit tudományos tisztázásának és kifejezésének *szükségét*. A dogmatikai irodalmunk mutat bizonyos haladást a mult század második évtizedeihez képest. A mult század második felében ugyanis a dogmatikai irodalom majdnem a semmivel azonos, amennyiben ötven-hatvan esztendőn át alig jelent meg valami magyar nyelvű dogmatikai természetű mű. Csak a mi századunk második évtizedében indul meg ismét a magyar református dogmatika irodalmi revíziója és tudományos kifejezése. Csupán négy rendszeres dogmatikai művet tudunk az utolsó évtizedekben is felmutatni. Ezek közül is egy fordítás,⁴⁶ egy másik inkább népszerűsítő természetű összefoglalás⁴⁷ és csak kettő van olyan, amely tudományos igénnyel lép fel, ezek közül is az egyik inkább monográfikus természetű⁴⁸ és csak egyetlenegy ad összefoglaló dogmatikai rendszert.⁴⁹

A rendszeres teológiát, a dogmatika terén, úgy az akadémiai mint az irodalmi művelésében, két kísértés kíséri. Az egyik a tudományosság, a másik a gya-

⁴⁵ Tavaszgy Sándor: *A dialektikai teológia problémája és problémái.* (Dolgozatok a református teológia köréből, 4. füzet) Kolozsvár, 1929.

Gáncs Aladár: *Mit tanulhatunk Barth Károlytól?* Theol. Szemle, 1930. 4–6 szám.

Dr. Nagy Géza: *Barth teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége.* Theol. Szemle, 1930. 4–6. számok.

Tankó Béla: *A teologia tudományossága. A dialektikai teológiai megítéléséhez.* 1931. Theol. Szemle, 1-5. szám.

Tavaszgy Sándor: *A dialektikai teologia a főiskolai teológiai oktatásban.* Theol. Szemle, 1931. 6-ik és 1932. 1. száma.

Vasady Béla: *A paradoxon a teológiai gondolkodásban.* Theol. Szemle kiadványa, Theol. Tanulmányok 24-ik száma.

Tavaszgy Sándor: *A Kijelentés feltétele alatt.* Teológiai értekezések. (Dolgozatok stb. 2. szám) Kolozsvár, 1931.

Török István: *Barth Károly teológiájának a kezdetei.* Pápa, 1931.

Tavaszgy Sándor: *Kierkegaard személyisége és gondolkodása Erdélyi Tudományos Füzetek.* 25. szám.

Tavaszgy Sándor: *A teológiai irányok átértékelése. A dialektikai teologia, mint a teológiai irányok horrekciója.* (Dolgozatok stb. 7. szám). Kolozsvár, 1931.

⁴⁶ Heyns, W.: *Református Dogmatika.* Ford. Galambos Zoltán. Kiadja a Holland-Magyar Református Bizottság, Budapest, 1925.

⁴⁷ Dr. Vass Vince: *A keresztyénség világnézete (Református Dogmatika),* Tahitótfalu 1927-28.

⁴⁸ Vasady Béla: *A hit misztériuma,* fentebb már idéztem.

⁴⁹ Tavaszgy Sándor: *Református keresztyén Dogmatika.* Kolozsvár, 1932.

korlati építés részéről. Fenyegeti az a kísértés, hogy belebotlik olyan elméleti kérdések feszegetésébe, amelyek nem a keresztyén tanközösség existenciájából merültek fel, vagy amelyek a mi magyar protestáns és közelebről, a mi református egyházunk problematikájából még nem merültek fel. És fenyegeti az a másik kísértés, hogy feladatát a mi gyakorlati egyházépítő munkánk körére korlátozza. A kérdés eme vonatkozásában szem előtt kell tartanunk azt a szabályt, hogy *tudományos feladatainkat túlméreteznünk épen úgy nem szabad, amint nem szabad a gyakorlatiasság jelszava alatt elsekélyesítenünk.*

5. A rendszeres teológia következő nagy diszciplinája : az *Etika*.

A szigoruan tudományos értelemben vett teológiai Etika irodalma még szegényesebb, mint a Dogmatikáé.⁵⁰ Az a kevés is, ami van, inkább aktuális-gyakorlati megnyilatkozás eredménye. A teológiai álláspont tekintetében még nagyobb az össze-visszaság. A dogmatikai állásfoglalás tudományos végiggondolásának hiánya itt mutatkozik meg, ahol tulajdonképpen az étellel és a világgal szemben való viselkedés elvi alkalmazásáról van szó. — Az idevonatkozó helyzetképre nézve legszomorubb és legleverőbb hatású az a tény, hogy rendszeres Etikánk ma egyáltalában nincs. Egyházi közösségünkön belül az etikai állásfoglalást a legtöbb esetben egyes aktuális cikkek befolyásolják, annyira, hogy minden korlátozás nélkül azt mondhatjuk, hogy református keresztyén etikai irodalmunk merőben zsurnalisztikai természetű.

Az Etika körébe tartozik a keresztyén világnézeti harc szolgálatában álló apologetika. Az ide számítható tudományos munkásság, különösen a tudományos irodalom formájában, szintén nagyon szegény.⁵¹ Viszont azt is meg kell állapítanunk, hogy a termelésben mutatkozó szegénységet pótolja minőség és színvonal tekintetében néhány olyan alkotás, amely európai vonatkozásban is elsőrangúnak számítható.⁵²

Ime, amennyire egy rövid referátum terjedelme megengedheti ezekben foglalhatom össze a magyar református rendszeres teológia helyzetképét. Mégis annak ellensúlyozására, amit mondtam, a helyzetet nem a rendszeres teológiai munkásság szempontjából találom nagyon szomorúnak, hanem inkább abból a szempontból, hogy a rendszeres teológia még ma sem vált olyan szükséggá, amely elegendő indítást tudna adni a további munkásságra. Nem a szükség az, ami a magyar református teológia rendszeres teológiai ágának munkásait további ernyedetlen munkára serkentené, hanem egyedül csak a munkások belső szükségérzete és hivatásérzete!

III.

6. Második főkérdésünk: Melyek a magyar református rendszeres teológia legközelebbi feladatai?

Legközelebbi feladataink megjelölésénél azok között a *lehetőségek* között maradok, amelyek a mi magyar református egyházi életünk határain belül kínálkoznak, tehát csak azokkal foglalkozom, amelyek a mi sajátos existenciánkból következnek.

⁵⁰ A dogmatika körébe vágó dolgozatok közül még említsünk meg itt három igen értékes értekezést: Bányay Lajos: *Hiszek egy, közönséges keresztyén anyaszentegyházat*. Theol. Szemle, 1928. 1-2. számaiban. Dr. Vasady Béla: *A hit és hitetlenség pszichológiája és dogmatikája*. Sárospatak, 1930. Borbáth Dániel: *A vallástörténeti és dialektikai teológiának a Kijelentérszóló dogmatikai tanításai* (Dolgozatok stb. 11. szám) Kolozsvárt, 1932.

A rendszeres teológia etikai csoportjába tartozó nevezetesebb dolgozatok: Tavasz Sándor: *A kálvinizmus világmisziója* (Soli Deo Gloria Könyvtár 1. szám) Budapest, 1929. Dr. Sebestyén Jenő: *A református nő lelki világa*. I-III. kötet, Budapest, 1930. Dr. Nagy Géza: *A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus*. Theol. Tanulmányok, 27. szám. Debrecen, 1931. Sebestyén Jenő: *A kapitalizmus jövője és az egyházak*. Prot. Szemle, 1932. 3. száma. Tavasz Sándor: *A szociális és gazdasági törekvések teológiai megítélése* (A szociálizmus és a kommunizmus) (Dolgozatok stb. 10. szám). Imre Lajos: *A proletárizmus és a proletárizmus* (Dolgozatok stb. 9. szám). Kolozsvár, 1931.

⁵¹ Dr. Tavasz Sándor: *Világnézeti kérdések*. Torda, 1925. Nagy Géza: *Hit és világnézet*, Az Ut. 1925. évf. Vass Vince: *Baptizmus, nazarénizmus, methodizmus*. Theol. Szemle, 1925. 4. szám. Dr. Mátyás Ernő: *A szekták és az ellenük való védekezés módjai*. Az Ut, 1926. évfolyamában.

⁵² Az előbbi pontokban említett sok értékes művön kívül, minden bővebb részletezés nélkül különösen a Ravasz László és Makkai Sándor könyveibe foglalt apologetikus-világnézeti kérdéseket megvilágító nagyrértékű előadásaira és értekezéseire hivatkozom.

Két főcsoportba fogom ezeket a feladatokat. Az elsőbe tartoznak azok, amelyek közösök a magyar református teológia mindenik ágával. Itt is elsősorban arról van szó, hogy *meg kell szervezni a magyar református teológusok munkaközösségét*. Ez a szervezet csak munkaközösség lehet, miután a közös munka sikeres előmozdításán kívül, nekünk, teológusoknak nincs semmiféle más érdekünk. Ennek a munkaközösségnek pedig mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel (népszerűsítő előadások, sorozatos füzetek kiadásával) ébresztgesse lelkipásztorok és intelligens hiveink lelkében a *theologizálás szükségét*. Másodszor pedig számba kell vennie, ismételten, azokat a tudományos feladatokat, amelyeknek elvégzése elsősorban nélkülözhetetlen. Itt gondolok arra, hogy pl. nem szabad megtörténnie annak, hogy míg bizonyos teológiai ágakban vannak igen kiváló dolgozatok és könyvek, amelyek egészen részletekbe menő kérdésekkel foglalkoznak, de ugyanakkor hiányoznak ugyanabban az ágban a legszükségesebb enciklopédikus kézikönyvek.

Az itt említett munkaközösséget, miután kevés erőnket szétforgácsolnunk nem lehet, én a Protestáns Irodalmi Társaság teológiai szakosztályában gondolom megvalósíthatónak. Ebben a közös protestáns teológiai szakosztályban lehetne két alosztály, a reformátusok és az evangélikusok részére. Ez annál előnyösebb lenne, mert így meg volna a lehetősége annak, hogy a közös teológiai szükségeket közösen tudnók kielégíteni.

Legközelebbi feladataink második főcsoportjába veszem azokat a különleges feladatokat, amelyek kifejezetten a magyar református rendszeres teológiára tartoznak. Itt pedig a következő feladatokat sorolom fel:

a., *Elő kell készítenünk hitvallásainknak és pedig elsősorban a Heidelbergi Káténak a tudományos magyarázatát*. Gyakorlati Káté magyarázatainkban mutatkozó sokféle önkényt, tévedést és alaptalan belemagyarázást csak így lehet kizárni és csak így válik lehetségessé a helyes gyülekezeti Káté-magyarázat.

b., *Meg kell írni egy olyan teológiai Enciklopédiát (vagy Bevezetést,) amely pontosan a mai tudományos teológiai gondolkodásnak megfelelően mutatja fel a teológiai tudományok egész alaptervét*. El kell látni a legjelentősebb teológiai munkák bibliográfiájával, de különösképpen a magyar teológiai irodalom bibliográfiájával. A magyar bibliográfia ölelje fel ne csak az önállóan megjelent művek kritikai jegyzékét, hanem azokat a folyóiratokban, egyházi lapokban szétszórtan megjelent dolgozatokat is, amelyekről még a magyar szakemberek is sokszor alig tudnak.

c., *Mielőbb meg kell íratnunk a mai tudományos színvonalon álló magyar Vallásfilozófia kézikönyvét; és pedig olyan formában, hogy az legyen tekintettel azokra a nagy világnézeti kérdésekre, amelyek elsősorban érintik a keresztyénség nagy érdekeit*. Miután az Apologétika, mint tudományos diszciplína elvileg lehetlenné vált, itt kell elintézni apologétikus feladataink egyik részét.

d., A dogmatika terén további súlyos feladataink vannak. *Meg kell íratni, az eddigieknél nagyobb terjedelemben, a református keresztyén Dogmatika kézikönyvét*. — Ezt azonban meg kellene előznie a magyar református dogmatikai gondolkodás történetével való foglalkozásnak. Gondolok pedig itt elsősorban 17-ik századbeli dogmatikusainkra, mint pl. Geleji Katona Istvánra.

e. *Talán egyike a legszükségesebb feladatainknak, az Etika terén várnak reánk*. Nincs rendszeres keresztyén teológiai Etikánk. Gyakorlatilag nézve a kérdést, a legsúlyosabb következményeit ennek érezzük. Ma, amikor az értékelés olyan bizonytalanná vált, amikor nincs mérték a hívők és nem hívők kezében; ma, amikor egymást váltják és kergetik a legkülönbözőbb világnézeti állásfoglalások, sürgős szükség van olyan kritikai teológiai Etikára, amely a mai kulturális és vallásos élet nagy szövevényében tiszta áttekintést tud nyújtani és biztos utat tud mutatni a helyes keresztyén élet-irányba.

Ezen a téren különös tekintettel kell lennünk a mai vajudó társadalom szociális, gazdasági, társadalom- és kultúrpolitikai kérdéseinek monográfikus fedolgozására.

Ezeknek a feladatoknak a megvalósítása, vagy legalább is a számontartása érdekében, nélkülözhetetlennek tartom, hogy a rendszeres teológiával foglalkozók lépjenek egymással, legalább félevenként váltandó baráti levelezésre.

D.) Egyháztörténelem

Előadó: Dr. Révész Imre.

Az egyháztörténelmi referátum szerzője, Dr. Révész Imre, a maga munkálát *bizalmas természetűnek* kívánta tekinteni és így annak még átdolgozott alakban való közrebocsátására sem volt hajlandó. Útal azonban arra, hogy „*A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása: Eredmények és feladatok*” c. Debrecenben, 1924-ben megjelent 27 lapnyi dolgozatában (mely előzőleg a *Protestáns Szemlében* jelent meg) ezt a földatot a nagy nyilvánosság számára is elvégezte és úgy itt, valamint a következő újabb keletű dolgozataiban: *Zsinatelőkészítő tudományügyi albizottság javaslatai* (Orsz. Zsinat 3. sz. irománya 1928. 16. lap), *zsinati tudományügyi bizottság jelentése* (Orsz. Zsinat 23. sz. irománya 1928. 18. lap), *Egyháztörténelem c. fejezet A Magyar Történetírás új útjai c. műben* (Bp. 1931. 141—182. 11.), és *A történettudomány új útjai és a protes antizmus* (*Protestáns Szemle* 1931) bőségesen kifejezte idevonatkozó nézeteit, amelyeknek lényegén a theol. tanári konferencia elé terjesztett referátuma sem változtatott. Viszont *A Magyarországi Protestantizmus Történelme* c. művében, mely A Magyar Történettudomány Kézikönyve c. vállalat egyik darabja, Bp. 1925. a vonatkozó irodalmat rendszeres könyvészet alakjában összeállította, az összeomlás óta keletkezett magyar prot. egyháztörténelmi irodalmat a *Theológiai Szemle* első évfolyamának 91. skk. lapjain még külön is egybeállította kritikai összefoglaló szemle alakjában, az azóta keletkezett magyar protestáns egyháztörténelmi szakirodalmat pedig a *Theológiai Szemle*, a *Protestáns Szemle* és a *Századok* hasábjain nagyrészt maga ismertette és bírálta.

A theol. tanári konferencián referátuma kapcsán előterjesztett javaslatai — melyeket a konferencia helyeselt, illetőleg magáévá tett — a következők voltak:

Írandó theológusok és lelkészek számára modern tudományos színvonalu egyetemes egyháztörténelmi kézikönyv, mely lehet fordítás, ill. átdolgozás is.

Megírandó, ugyancsak. theológusoknak és lelkészeknek szolgáló modern tudományos színvonalu kézikönyv alakjában a magyar református egyház történelme, amelynek 2—3 éven belül való elkészítésére ő maga vállalkozott.

Mielőbb megteremtendő az Országos Zsinat 1351. számú határozatában szükségesnek mondott országos tudományos, irodalmi és művészeti intézmény. Amíg ez létrejöhetne, az Egyetemes Konvent Egyházi Könyvtárbizottsága oly módon szervezendő át, hogy az az egész magyar református tudománypolitikának, tehát a magyar református egyháztörténet- kutatásnak és -írásnak is irányító, tanácsadó, ellenőrző és támogató szervévé váljék.

Megírandó a magyar református irodalom rendszeres könyvészete és íróinak életrajzgyűjteménye, vagy a tervezett theológiai lexikonba beillesztve, vagy — még helyesebben — külön.

Elkészítendő magyar református folyóiratainknak rendszeres repertoriuma. Minden theológiai főiskolának vállalnia kellene a maga kerületében megjelent és megjelenő egyházi folyóiratok ilyen repertoriumának elkészítését. Ezek közül a Debreceni *Protestáns Lapé* a Tisza István tudományegyetem egyháztörténelmi szemináriumában már munkában van.

A magyar református gyakorlati theologia.

Előadó: Csikesz Sándor.

I. ÁLTALANOS SZEMPONTOK.

Az egész referátumban csak vezérgondolatokat óhajtok felhozni, amik a további megbeszélés alapját képezhetik.

A tételt leszűkítem a magyar református theológiai főiskolai és egyetemi oktatás szempontjai alá. Úgy a helyzetképből, mint a teendőkben kihagyom azokat, amik ezen a körön túl esnek.

A főiskolai és egyetemi teológiai oktatásnál is nem terjeszkedem ki azokra a külföldi művekre, folyóiratokra, kiadványokra, amelyeket az előadó professzornak ismernie kell és figyelemmel kísérnie szükséges. Tisztán a hallgató számára alkalmas gyakorlati teológiai művekről és feladatokról, illetve a gyakorlati teológia egyes disciplináinak az átlag hallgató számára hozzáférhetővé tételéről óhajtok szólni. S mert az átlag magyar református teológiai hallgató csak magyarul ért, ír és olvas, kénytelenek vagyunk lekorlátozni referátumunkat a gyakorlati teológia magyar tudományos irodalmának területére.

A feladatoknál is az általános körvonal felvázolásánál tovább nem mehetünk bele a messze jövőendő részletezésébe; meg kell maradnunk a közeli pár esztendő legsürgősebb feladatainál.

Nem teljességre törekszünk tehát, hanem a lehetőségek között bizonyosságra. Nem utópiára, hanem elérhetőkre.

II. A HELYZET A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT.

a) A *Gyakorlati Theologia* egész területéhez, különösen a tudomány irodalmához meglehetősen egységes, modern bevezetést adott Ravasz László a sárospataki theol. akadémiához benyújtott magántanári értekezésében.¹ Ezzel az eddigi ilyenmő magyar fejtegetések elavultak. Értékben még nyomósabb a Homiletikája legelső pár lapján adott vázlat.²

b) *Homiletika* terén Ravasz Lászlónak a Parochiális Könyvtárban megjelent műve egyszerre elhomályosította az aránylag elég gazdag magyar református homiletikai tudományos irodalmat. A régiebb irodalomból az egy évszázaddal azelőtt megjelent Tóth Ferenc-féle homiletika³ tanulmányozása azért érdekes, hogy világosan láthassuk a formális homiletika egy helyben forgását és tul-lassú fejlődését, melyet Ravasz műve sem tud levetkezni csak mélyebb filozófiai alapvetés, ragyogóbb stílus, szélesebb perspektíva által feledtet. Idb. Mitrovics Gyula,⁴ Kovács Albert⁵ homiletikaiban mindig található érdekesség. Ugyanez mondható a Csiky Lajos⁶ által épségben hagyott Oosterzee-részletekről.

c) A *Liturgia* terén Csiky Lajosnak⁷ a millennium körüli kor színvonalát tükröző művének nincs követője. A magyar református liturgia-irodalom ágendák⁸

¹ Ravasz László: Bevezetés a gyakorlati teológiába. Ellenzék-nyomda, Kolozsvár, 96. l. é. n. n.

² A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika). Református egyházi Könyvtár XI. kötet 1915. 6–8 lapok.

³ Homiletika, melyet tanítványai számára készített Tóth Ferencz a Pápai Református Collegiumban Theológiát tanító Professor. Komáromban, Nyomatott özvegy Weinmüllerné betűivel, 1802. VI. + 155. Második kiadása: Homiletika, Készítette és kiadta Tóth Ferencz, a Reformátusok Pápai Collegiumában Theológiát és az azzal összevevőtt Papi Tudományokat tanító Professor. Másodszori meg-bővített Kiadás, Győrben, özvegy Streibig Józsefné betűivel 1814. 221. l.

⁴ Egyházi Szónoklattan tekintettel a magyar egyházi beszéd-irodalomra, Tanítványai számára való olvasmányul írta Mitrovics Gyula, ref. hittanár és főiskolai lelkész Sárospatakon. Kiadták a sárospataki vallás és egyháztudományi szak hallgatói. Budapest, 1897. II. kiadás 1911-ben jelent meg

⁵ Homiletika vagy egyházi ékesszólástan. Irta: Kovács Albert, a gyakorlati teológia és egyház-jogtan volt tanára a budapesti ev. ref. teológiai akadémián. Budapest Hornyánszki, 1904. VI. 229 l.

⁶ Egyházsónoklattan. Irta Csiky Lajos, debreceni ref. theol. akad. tanár. Nagybánya, 1914. Nánásy István nyomása. X. + 335 l.

⁷ Csiky Lajos: Egyházszertertástan (Liturgia), Debrecen 1892.

Egyházszertertástan. Az evang. szerint reformált magyarországi ker. egyház istentiszteleti szertertásai. Tiszántúli Ref. Egyh. ker. kiadványa. Főgymn. Tanítóképezde és Felső-leányisk. tanulóknak, írta Csiky Lajos. Első kiadás. Debrecen, Városi nyomda, 1897, 31. l.

⁸ Egyházi szertertási beszédek. Készítette: Szenci Fördös Lajos és Szivós Mihál. Kecskemét Szilády Károly, 1847. 308. lap.

Kulfay Zsigmond: Szertertási beszédek. Megjelent a Különf. Papi Dolgozatok IV-ik füzetében Kecskemét, 1853.

Révész Bálint: Egyházszertertási beszédek. Pest, 1853. II. kiadás Budapest, Kókai, 1889, 6. + 334 lap.

Vadas József és Nagy Péter: Ágenda: Szertertási beszédek és imák, az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház rendtartása szerint. Kolozsvár, 1866, VIII. 382. l. rész. Templomi teendők.

Fördös Lajos: Egyházi szertertási beszédek és imák s ezekhez melléketül jegyzetek és utasítások. Pest, 1866. Osterlamm Károly bizománya. Nyomattatott Kecskeméten, Kiadótulajdonos Szilády Károlynál. Harmadik kiadása: Budapest, Kókai, 1882. Ez bőven, de mégis hiányosan közli a magyar liturgikai irodalmat.

Szoboszlai Pap István tiszántúli reform. superintendens hátrahagyott munkáiból össze szedett

írásában éli ki magát. Legértékesebb termék a liturgika-irodalom terén Novák Lajos sárospataki theol. tanár tervezete⁹ az egységes magyar református liturgiához. A liturgia története köréből említésre méltó Sörös Béla¹⁰ és Nánágy Lajos¹¹ műve. Az előbbi értékesebb. Figyelemre méltó Réz László¹² dolgozata a vallás és művészet kérdéséről. Hymnológia köréből sok értékeset tartalmaz Szügyi Józsefnek a magyar református énekeskönyv multjáról írott füzet¹³ stb. Nem avul el Mitrovics¹⁴ posthumus liturgikája.

d) A *Lelkipásztorkodástan* köréből Csiky Lajos¹⁵ művei reprezentálják a több évtizeddel azelőtti külföldi színvonalat. A *misszió* tudományát három Házi Kincstár kötet képviseli: Dr. Szabó Aladárnak¹⁶ a külmisszió, Bilkei Papp Istvánnak¹⁷ a belmisszió hőseiről írott művei: s Csizmadia Lajosnak¹⁸ angolból fordított kompendiuma. (Dalhoff). Ekkor kezdenek általánosan ismertebbé válni a külföldi nagy keresztyén építő mozgalmak a hazai szervezeteik útján (KIE,¹⁹ CE,²⁰ Sunday

egyházszertartási beszédek (ágendák). Debrecen, nyomatja és kiadja Telegdi K. Lajos, 1868.

Mitrovics Gyula. Egyházi és szertartási beszédek. Sárospatak. Nyomtatta Steinfeld Béla, a ref. főiskola betűivel 1872.

Gál Péter: Liturgiai apróságok egyházszertartási beszédekben. Szatmárt, nyomatott a „Szabadsajtó” könyvnyomdájában. 1899. 198 lap.

Benkő István: Agenda azaz szertartási beszédek és imák a magyarországi református keresztyén egyház rendtartása szerint. Budapest. Kókai Lajos, 1906. 248 lap.

Hallgató János: Református szertartási beszédek és imák az új liturgiai szabályzathoz alkalmazva. Szerző tulajdona, Sárospatak 1908. 108. l.

Patay Miklós: Ágendák különféle alkalmakra. Léva. 1910. nyomatott Nyitrai és Társa R. T. könyvnyomdájában, 24 lap.

Pálóczy Czinke István; Református istentiszteleti szertartások (Liturgiák). A zsinatilag megállapított istentiszteleti rendtartás szerint és az egyetemes liturgia-ügyi bizottság által készített „kötött alkatrészek” felhasználásával. Debrecen, Hegedüs és Sándor, 1912, 310 lap.

⁹ Istentiszteleti Rendtartás a magyarországi református ker. egyházban. Javaslat. Az Egyetemes Konvent megbízásából készítette Novák Lajos. Sárospatak, Főiskola betűivel, 1905. 41. l.

¹⁰ A magyar liturgia története. Irta Sörös Béla a budapesti kir. orsz. gyűjtő-fogház ref. lelkésze. I. kötet. A keresztyénség behozatalától a XVI. század végéig. Budapest, Hornyánszky, 1904. VIII. 344. l.

¹¹ A keresztyén liturgia fejlődésének s mai reformjának rövid áttekintése. (A küszöbön álló magyarországi ref. kultuszreform barátainak szives figyelmébe ajánlva). I. rész. A vasárnapi (s hétköznapi) és urvacsorai istentiszteletet. Irta: Nánágy Lajos Perthamboy ref. lelkész. Debrecen, Hegedüs és Sándor, 1902. 72. l.

¹² Vallás és művészet. Tanulmány — különös tekintettel a művészetnek a vallás külső nyilvánulásaiban való szerepére. Irta: Réz László rosznyói ref. lelkész. Kiadja: a gömöri ref. egyházmegye lelkésztanársága. Nyomatott: Lévai Izsó könyvnyomdájában, Rimaszombat, 1909. 184. lap.

¹³ Debrecen, 1910, Hegedüs és Sándor.

¹⁴ Mitrovics Gyula: Liturgika. A polgári házasság törvényei. Egyháziatlanság és üres templomok. Közrebocsátja ifj. Mitrovics Gyula. Mitrovics Gyula Papi Dolgozatai VII. k. Debrecen, Hegedüs és Sándor. 1913. XVI.+368.

¹⁵ Lelkipásztorkodás kapcsolatban a lelkipásztor belmissziói munkakörével. Pályadíjnyertes mű. Irta: Csiky Lajos debreceni ref. theol. akad. tanár. Debrecen Sz. kir. Város Könyvnyomdával. 1907. A Tiszántuli Ref. Egyházi Értekezlet kiadványa. I. XVI.+234.

A rokonság és a sógorság fokainak számítása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek jogviszonyaira. Debrecen, 1889.

¹⁶ Külmissziói kalauz. A keresztyénség elterjedése a világon. Irta: Szabó Aladár. Budapest, kiadja a Magyar Prot. Irodalmi Társaság, Házi Kincstár XII. kötet. 1911. 304. lap.

¹⁷ A belmisszió hősei. Irta: B. Pap István theol. tanár. Budapest, kiadja a Magyar Prot. Irodalmi Társaság, Házi Kincstár XIII. kötet. 1912. 324. lap.

¹⁸ Dalhoff N. A keresztyén szeretet munkái, Belmissziói kalauz. Fordította s hazai adatokkal bővítette Csizmadia Lajos theol. tanár, Budapest, kiadja a Magyar Prot. Irodalmi Társaság, 1906. Házi Kincstár VII. kötet. 334. lap.

¹⁹ A mozgalom 1883-ban indult meg. Első titkára Szabó Aladár és Szilassy Aladár; majd Gergely Antal, Forgács Gyula és Megyericsy Béla nevéhez fűződik a mozgalom. Mult évben ünnepelte ötven éves fennállását. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület mozgalma országos lapja a „Magyar Ifjúság”, megjelenik havonta; 1934-ben a XV.-ik évfolyamába lépett. Felelős szerkesztő és kiadó Szondi Béla, főmunkatársak: dr. Batiz Dénes és dr. Hülscher Rezső. Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, VIII. Horánszky utca 26. II. e.

Az „Ébresztő” c. lap már 1900-ban indult meg Csürös István, majd B. Papp István s később Megyericsy Béla szerkesztésében. (Megyericsy B. a világháború előtt és alatt „Magyarság” címmel szerkesztette.) Majd átalakításon ment keresztül s mint ilyen meg is szűnt. Ma az „Ébresztő” a ker. ifj. vezetők lapja 1934-ben a VIII. évfolyamába lépett. Szerkesztésért és kiadásért felel: Pógyor István.

²⁰ Havi folyóirata a „Mustármag”, mely 1934-ben a XXXI.-ik évfolyamába lép. Főszerkesztő Nyári Pál; felelős szerkesztő: Sallay István. Társszerkesztők: báró Podmaniczky Pál, Vargha Tamás, Lapulajdonos a Bethánia Egylet. Szerkesztőség és kiadóhivatal Budapest, VIII. Gyulai Pál u. 9.

School,²¹ MEKDSz²² stb.). Szétfolyó és elméleti szempontból sok részében fővenyre épített, de magyar adataiban forrás értékű munka tetőzi be ezt: Forgács Gyula²³ Paróchiális Könyvtári kötete, mely bár az összeomlás után jelent meg, de minde-
nestől az előbbi korszak belmissziói chaosához tartozik.

e) A *Valláspaedagogia* terén legnagyobb volt az elmaradás. Igen sok termékünk Herbartig sem jutott el. Hörk Józsefnek²⁴ maga korában értékes katekhetikáját nem érik utól a református valláspaedagógiai munkák. Dr. Kiss Áron²⁵ általános paedagogia története és módszertana juttatja először szóhoz a javított Herbarti irányt. Péntek Ferencnek²⁶ a konfirmációról szóló monografiája, valamint az e korbeli tantervek és tankönyvek kiáltó példái a tudományos elméleti kérdések elhanyagolásának. Údító levegőt a különböző ifjúsági mozgalmak hoznak (Vasárnapi iskola CE. KIE) és az ifjúsági istentiszteletek ekkor kezdenek elterjedni. Szinte forradalmi jelenség a valláspaedagogia terén Imre Lajos²⁷ teológiai magántanári dolgozata (A gyermek vallása).

f) Az *Egyházi Élet-Ismertetés* (Kirchenkunde, Kirchenstatistik) területén úgyszólván alig történt valami.²⁸

Az *egyházi szociologia* elméleti művelése alig jutott tovább apró ujságcikkeknél és rendszertelen fordításoknál.²⁹

A *kybernetika* régi disciplinája lassan kihalt s nem tudott ujjaszületni az *egyházi élet szervezése* formájában sem.³⁰

Az *egyházjog* terén elért színvonal Kovács Albert³¹ és Dr. Szentpéteri Kun Béla református szellemű műveiben csúcsondik.³²

²¹ A „Vasárnapi Iskolai Szövetség” lapja (a „Csendes Percek” állandó melléklettel) „A Fecske” 1934-ben XVI.-ik évfolyamába lépett. Felelős szerkesztő és kiadó: id. Victor János, szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest I. Zenta u. 5.

²² A Magyar Evangéliumi Ker. Diákszövetség lapja a „Diákvilág” 1934-ben XXIV.-ik évfolyamát érte el. Szerkesztő Békefi Benő: szerkesztésért felel: dr. Karácsony Sándor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Debrecen, Magoss György tér 6, Budapest IX. Üllői ut 19.

²³ Forgács Gyula: A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Átnézték: dr. Kenessey Béla erdélyi ref. püspök és Kiss Ferenc egyetemi tanár. A Magyar Református Egyház kiadása. Pápa, 1925. Református Főiskolai könyvnyomda. Református Egyházi Könyvtár XVI. kötete. XVI. 834.+lap.

²⁴ Katechetika vagyis vallástanítás-tan kézikönyvül a protestáns hittanhallgatók számára. Budapest, 1880, 103. lap.

²⁵ A nevelés és oktatás-történet kézikönyve. Különös tekintettel a magyar nevelés és oktatás történetére. Budapest, 1872. (2. kiad. 1875; 3. k. 1878; 4. k. 1880; 5. k. 1887; 6. kettős k. 1892. u. o.)

A protestáns népiskolai vallástanítás módszertana. Tanítóképezdek és népisk. tanítók számára. Irta: dr. Kiss Áron. II. kiadás, Budapest, Kókai Lajos kiadása. 1903. 48. lap.

²⁶ A konfirmáció módszere, tananyaga, szertartása. Lelkészek és tanítók számára. Irta: Péntek Ferenc ev. ref. lelkész. Budapest, Szerző Sajtója. 1903. 192. lap.

²⁷ A gyermek vallása. Kísérlet a katechetika módszertanának valláslélektani megalapozására. Theológiai magántanári dolgozatul írta: Imre Lajos ref. lelkész. Nyomatott Róth Antal könyvnyomdájában Hódmezővásárhelyen, 1912. 110. l.

²⁸ Értékes, de nem ide vágó munkák: Erdős Károly: Az angol puritánizmus. Debrecen, 1912. 100. lap.

Barát József: A holland református egyházak szociális munkái. Theológiai magántanári értekezés és a gyakorlati theológiai köréből, Tata, Turul irodalmi nyomdai műintézet, 1921, VIII. 128.

Dr. Pruzsinszky Pál és dr. Révész Imre több tanulmányban foglalkozik a francia protestantizmussal. A Kálvinista Szemle és a Református Figyelő különösen a holland egyházi életről közöl cikkeket. A Református Világszemle” (I. évf. 1932. Megjelenik negyedévenként. Szerkeszti és kiadja: Csekes Béla, Szap, Csehszlovákia) a világ minden részében folyó egyházi és missziói munkát.

Statisztika terén a viszonylagos legrészletesebb és legegységesebb adatgyűjtés „A magyarországi református egyház egyetemes névtára az 1912. évre”, a református egyetemes konvent hivatalos kiadványaként megjelent összeállítás. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, valamint a Protestáns Szemle is közölt időnként statisztikai összefoglalásokat különösen Homola I. kassai ev. lelkész tollából.

²⁹ Csak most van sajtó alatt egy összefoglaló eredeti magyar mű, Kovács J. István szociológiája mely a Paróchiális Könyvtárban fog megjelenni.

³⁰ Az országos szövetségek tettek ebben a tekintetben az egyház-szervezés terén lépéseket. Így a „Kálvin Szövetség”, a „Bethlen Gábor Szövetség” stb.

A „Kálvin Szövetség” alakult 1908-ban,

³¹ Egyházjogtan, különös tekintettel a magyar protestáns egyház jogi viszonyaira. Budapest, Magyarországi Protestáns Egyház kiadása, X. kötet, I. és II. füzet. Franklin nyomda, 1878. XII.+674 lap.

³² Kálvin egyházalkotmánya. Debrecen, Hegedüs és Sándor, 1906. 80. l. Magyar református egyházalkotmány, Debrecen, 1908. 352 lap.

g. A *valláslélektan*,³³ *ifjúsági lélektan*,³⁴ *gyermeklélektan*,³⁵ *tömegelelektan*³⁶ characterologia ekkor kezdi külföldön is bontogatni szárnyait. S ekkor kezdi bevonni ezeket a gyakorlati theologia legnélkülözhetlenebb segédtudományai közé. Magyar földön csak a világháború előestéjén megjelenő művekben esik róluk szó.

h) A gyakorlati *hermeneutika* megalkotta a Garzó-féle³⁷ bibliamagyarázat-sorozatot, de elméleti kikristályosodásig nem tudott jutni. A gyakorlati igemagyarázás, nem tekintve egypár dicséretes kivételt, szomorú látványt mutat, épen az elméleti megalapozás hiánya miatt. Csizmadia Lajos Bibliai Szókönyve³⁸ nem tudja kiszorítani a régi konkordanciákat³⁹ és az újabb baptista terméket (Dohányos J.)⁴⁰ Az ORLE. Bibliai Lexikona⁴¹ pedig a világháború miatt félbenmaradt. Sema kezdő papnövendék, sem a küzdő lelkipásztor kezébe nem kerül komoly, alapos gyakorlati bibliai kommentár.⁴²

i) Az *aszketika* irodalmában egyetlen oázis Csiky Lajos⁴³ talán legértékesebb műve: Az imádságtan. Imaórák, biblia körök tartása közvetlen a háború előtt lesz általánosabbá.

j) *Gyakorlati theologiai elméleti folyóirat* hosszú évtizedeken keresztül az egyre jobban kiszikkadó „Protestárs Pap,”⁴⁴ amelynek a kegyelemdőfést Soltész Elemér „Igehirdető”⁴⁵-je adja meg, mely azután elhomályosítja a vele párhuzamosan induló „Debreceni Lelkészi Tár”⁴⁶-t is. Komoly tudományos értéket egyik sem jelentett. A „Protestárs Szemle”⁴⁷ a „Theologiai Szaklap”⁴⁸ gyakorlati theologiai tudományos cikket csak elvéve közölt.

Forradalmi jelenség volt Dr. Ravasz László próbálkozása Az „Ut”⁴⁹ megindí-

³³ Dr. Vasady Béla 96. sz. jegyzetben említett művei közlik az idevonatkozó irodalmat. Ugrszintén a jelen referatum sorozatban az Általános vallástudományról szóló rész.

³⁴ Dr. Szabó Zoltán 77. sz. jegyzetben említett műve közli az ide vonatkozó irodalmat.

³⁵ Az irodalmat felsorolják Imre Lajos munkái.

³⁶ Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába. Szociálpszichológia. Tudományos Gyűjtemény 3. kötete. Pécs Budapest, Danubia, 1923. 120. l. Itt a korábbi irodalmi utalás föllelhető.

³⁷ Gyakorlati bibliamagyarázatok. Szakfolyóirat. Megjelenik minden három (később két) hónapban egyszer. Szerkeszti és kiadja: Garzó Gyula. Főmunkatársak: Könyves Tóth Kálmán, Barakonyi Kristóf. A szerkesztő tulajdona. 1881—1897.

³⁸ Bibliai Szókönyv. Készítette Csizmadia Lajos theol. ak. tanár. Debrecen, 1910. Hegedűs és Sándor könyvkiadóhivatala. IV—784 l.

³⁹ A Maklári Pap Lajos-félt (Címe: Bibliai egyezményes szótár, a Szentirat igéinek föllelésére és magyarázatára vezérlő segédkönyv. Közrebocsátják Székács József és Török Pál, Pesten, Kiadja Hekkenast Gusztáv, 1855.)

Lásd még a Fördös Lajos-félt, mely azonban befejezetlen mű (Konkordancia, vagy Szentirati Szókönyv . . . . . Kecskemét, I. kötet 1857, II. k, 1861.); s a Harsányi Pál-félt, mely csak torzóban maradt (Bibliai utmutató. Folyóirat, megindul Gyomán 1909-ben.)

⁴⁰ Hol van megírva? Segédkönyv ismertebb bibliai helyek gyors megtalálásához. — Bibliai egyezményes szöveggyűjtő. — Vezérfonál a bibliai tanítások megértéséhez. Többek közreműködésével készítette Dohányos János. Nyomatás előtt ujonnan átvizsgálta Cs. A. Budapest, 1916, Kiadja az M. O. B. könyvnyomdája. XVI. 300. l.

⁴¹ Murányi—Hamar: Bibliai Kézi Lexikon. A—Dávid-ig, 192. lap. töredék.

⁴² Az irodalmi felsorolást lásd: Tóth Lajos: Ószövetségi bevezetés. Theologiai Kézikönyvek 1. Pápa, 1933. Főiskolai nyomda. XII—333 lap.

⁴³ Imádságtan (Euchetika.) A protestáns lelkészi kar, de különösen a hittanhallgatók használatára. Csiky Lajos debreceni ev. ref. hittanártól. Szerző sajátja. Debrecen, Nyomatott a Város Könyvnyomdájában, 1886. VIII. 160.

⁴⁴ Protestáns Pap. Gyakorlati szakközlöny. Megjelenik havonként 2—3 iven. Felelős szerkesztők és kiadók: Lágler Sándor ev. pap, Kálmán Dezső ev. ref. pap. Kőleőd, Tolna m. Első évf. 1879. Az utolsó: XXVII évf. 1906.

⁴⁵ Igehirdető. Egyházi beszédek gyűjteménye. Szerkesztik Soltész Elemér és Révész János. Nagybánya. Megjelent 1906—1918-ig XIII évfolyam.

⁴⁶ Debreceni Lelkészi Tár. Megjelent 18 kötet. Első kötet 1903-ban, utolsó 1922-ben I—XII. kötet. S. Szabó József szerkesztésében jelent meg, majd dr. Lencz Géza, dr. Varga Zsigmond, dr. Révész Imre és Kiss Ferenc együttes szerkesztésében folytatódott folyóirat formájában. Ez a rész hoz értékes referatumokat is a különböző theologiai tudományok területéről.

⁴⁷ Protestáns Szemle. 1889. I. évf. — 1894 VI. évf. Szerkeszti Kenessey Béla; 1895. VII. évf.—1913. XXV. évf. Szerk. Szóts Farkas; 1914. XXVI. évf.-től napjainkig (XLIII. évf.) szerk. Dr. Ravasz László.

⁴⁸ Theologiai Szaklap. Szerkesztik és kiadják: Raffay Sándor, Hornyánszky Aladár, Pokoly József, Dr. Tüdös István (1902: I. évf.—1906. IV. évf.), majd: Raffay Sándor szerkeszti, Jausz Vilmos: Pokoly József és dr. Tüdös István közreműködésével (1907. V. évf. — 1909. VII. évf.); később: Raffay Sándor és Pröhle Károly szerkesztik, Jausz Vilmos, B. Pap István, Pokoly József és dr. Tüdös István közreműködésével 1910. VIII. évf.; azután Jausz Vilmos helyét Hamar István váltja föl 1911. IX. évf. 1912. X. évf.); 1915-ben s XIII. évf. szerkesztését Dr. Szelényi Ödön veszi át. Egyesül a Czeglédy Sándor, dr. Vass Vince által indított Könyvnyomdájával s világháború végén megszűnt.

⁴⁹ Az Ut. Folyóirat a lelkipásztori munka számára. Szerkesztik és kiadják Dr. Ravasz László, dr. Imre Lajos, dr. Makkai Sándor. I-II. évf. 1917. Jelenleg dr. Imre Lajos és dr. Tavasz Sándor szerkesztik, s XVI-ik évfolyamába lépett.

tásával, melyet a régimódi „Keresztyén Lelkipásztor”⁵⁰ (szerkesztette Nyáry Pál) nemcsak utólni, de még nyomon kísérni sem tudott. Az egyes egyházi hetilapok⁵¹ egyre jobban átalakultak közéleti értesítőkké s még a legtekintélyesebb „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap”⁵² sem tud többé teret áldozni a gyakorlati teológia tudományos kérdéseinek.

III. A MAI HELYZET.

A világháború után lassan-lassan indul meg a magyar református tudományos teológiai munkálkodás, s ebben a gyakorlati teológia tudományos művelése. Egyesek külön buzgósága és áldozatkészsége mellett korszakos fontosságú a református nyomdák⁵³ (Sylvester, Bethlen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Egyházkerület nyomdája, Bethania stb.) kiadói tevékenysége, valamint az Országos Református Lelkészegyesület által kezdeményezett Theológiai Szemle⁵⁴ folyóirat s a Theológiai Tanulmányok⁵⁵ című kiadvány sorozat. Ide számít az ORLE-nak a Könyvkiadó Alapban megjelentetett sorozata is.⁵⁶

b) Ezeknek a vállalkozásoknak köszönhető, hogy a helyzetkép lényegesen kedvezőbb. A gyakorlati teológia általános bevezetéséhez értékes adalék Budai Gergely: A gyakorlati Theológia alapelve az Újtestamentumban című értekezése (Theol. Szemle I. évf.)⁵⁷

A homiletika terén a helyzet alig változott. Előállott az a sajátságos jelenség, hogy a magyar református igehirdetés egyes kiváló igehirdetők termékeiben mé-

⁵⁰ Gyakorlati belmissziói havi folyóirat, protestáns lelkipásztorok számára. Első évf. 1915 Pécs. ²⁰ Az 1918. évvel megszűnt.

⁵¹ A Dunántúli Protestáns Lap, a Debreceni Protestáns Lap, az Erdélyi Protestáns Lap és a Sárospataki Református Lapok.

⁵² Megindult 1842-ben Székács József evangélikus és Török Pál református pesti lelkészek szerkesztésében, s megszűnt a világháborúval. 1918-ban.

⁵³ A Sylvester nyomda alakult 1922-ben Tahitótfalun Tildy Zoltán vezetésével; 1928-ban Budapestre költözött. Jelenleg Takács Albert az igazgatója.

A Bethlen G. irodalmi és nyomdai rt. a világháború alatt szűnik meg és nagyobbarányu tevékenységet az összeomlás után fejt ki. Egyik vezető egyénisége: Dr. Kovács J. István.

A Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata: alakult 1561-ben. A pápai főiskolai nyomda alakult a XVI. században. Ezen hosszú idő óta többször volt kénytelen szüneteltetni működését. Jelenlegi irányítója Dr. Tóth Lajos.

⁵⁴ Theológiai Szemle. Országos Református Lelkészegyesület kiadása. Szerkeszti: Csikesz Sándor, főmunkatárs Varga Zsigmond és Deák János, majd Varga Zsigmond helyett Révész Imre. I. évf. 1925. Jelenleg a X.-ik évfolyamába lép.

A Theológiai Szemléből különnyomatként is megjelentek a gyakorlati teológia körébe vágó következő tanulmányok:

Csikesz Sándor: A szektákról. I. évf. 1. sz. 61-67 lap. Debrecen, 1925.

Budai Gergely: A gyakorlati teológia alapelve az Újtestamentumban. I. évf. 2. sz. 98-137 lap. Debrecen, 1925.

Kiss Ferenc: A lelkipásztori látogatás. I. évf. 3. sz. 252-262. lap, Debrecen, 1925.

Dr. Révész Imre: Harcok három fronton. I. évf. 5. sz. 491-525 lap, Debrecen, 1925.

Dr. báró Podmaniczky Pál: A misszió tudományának vázlata. II. évf. 3-6. sz. 750-806. lap Debrecen, 1926.

Dr. Vasady Béla: A valláspszichológia fejlődésének története. III. évf. 63-194 lap. Debrecen, 1927. Ifj. Dr. Szabó Aladár: Szikszai György élete és munkássága. (Szikszai György egykoru arcképevel). III. évf. 5-6 sz. 232-330 lap, Debrecen, 1927.

⁵⁵ Theológiai Tanulmányok. Szerkeszti: Csikesz Sándor. 1. száma megjelent 1928-ban; eddig 33 szám jelent meg.

⁵⁶ Dr. Lencz Géza: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. 1926. L. alább a 103. jegyzetnél.

Aranyhárfavallásos költemények gyűjteménye. Összeállította és sajtó alá rendezte dr. Halmi János. 1929.

Bibliai Lexikon. Szerkesztette: Czeglédy Sándor, Hamar István, D. Dr. Kállay Kálmán, 1933, Csikesz Sándor előszavával, 6-1036 lap.

Otrokocsi Foris Ferenc gályarab-lelkész műve. A fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyosságottevők ellen. 1676. Magyarra fordította és sajtó alá rendezte dr. Herpay Gábor. Előszóval ellátta és a Régi Magyar Református Könyvtár első köteteként kiadta Csikesz Sándor. Az eredeti zürichi kézirattal összehasonlította Dr. Weisz Leo. Latin-magyar kiadás. Debrecen, 1933. 78+VIII+81 lap.

⁵⁷ 98-137 l. Megjelent különnyomatban is (lásd 54. jegyz.) Debrecen, 1925, 40. lap.

lyebb,⁵⁸ mint ahogy azt a Ravasz-féle Homiletika, mint legutolsó magyar nyomtatott Homiletika összhatásából következtetni lehetne. A külföldi nagy homiletikai harcok egyelőre csak a professzorok előadásain keresztül szűrődnek be a hallgatóság lelki világába. A homiletika történelme két jelentős munkával gazdagodott: Ifj. dr. Szabó Aladárnak Szikszai Györgyről⁵⁹ írott monografiája és dr. Rácz Bélának: Két évszázad a Magyar Református igehirdetés történetéből című⁶⁰ művével. Nagyon érdekes ide vágó részt tartalmaz dr. Révész Imrének idb. Révész Imréről írott életrajza⁶¹ is.

A liturgika tudománya az Agenda-irdalom nyomán fejlődött tovább és pedig a Parochiális Könyvtár által kiadott próba-ágenda,⁶² istentiszteleti rendtartás⁶³ és az erdélyi új agenda⁶⁴ elméleti bevezetéseiben. Ezek közül a próba-ágenda bevezetése szinte túlnyomó részben meghaladott álláspontot képvisel; s általában egyikén sem érzik meg annak az óriási terjedelmű kutatómunkának a hatása, mely az egész világon járványként végighúzódó liturgiareformot kísérte és megelőzte, s amelyről két evangélikus honfitársunk (Jánossy Lajos,⁶⁵ Járossy Andor⁶⁶) részletes képet rajzolt. A formális liturgika hatalmas fejezeteit öleli föl Dr. vitéz Bogár János: Az egyházi évkör kialakulása és hatása az igehirdetésre⁶⁷ c. műve. Az egész gyakorlati teológia mezejére kiterjed Dr. Benedek Sándornak Tóth Ferencről⁶⁸ írott monografiája.

A lelkipásztorkodástan köréből értékes, alapos dolgozat Dr. Ferenczy Károlyé: Az evangélikáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban.⁶⁹ A missziói tudományának bel- és külmissziót egyaránt átölelő összefoglalására és a külmisszió minden irányu felvázolására Dr. báró Podmaniczky Pál⁷⁰ szentelt időt és fáradságot s dolgozatának különösen második része fontos, mert a külmisszióról ez az első rendszeres tájékoztatás magyar nyelven. Páhy József két tanulmánya: A keresztyén személyiség jelentősége a lelkigondozásban;⁷¹ a gyakorlati lelkigondozás körvonalai,⁷² próbálják felölelni a lelkigondozás egész területét, s ha elméleti alapvetésük ellen lehet is emelni kifogást, annál nagyobb elismerés illeti gyakorlati okfejtéseit. Gombos Ferencnek a gyülekezeti pasztoráció ökonomiája című⁷³ dolgozata szintén az egész mezőt öleli fel, elvi részeiben alaposabb, de általános érvényre mégsem tarthat számot.

⁵⁸ Ezt a nézetemet bővebben kifejtettem: Szabó Imre „Íme, a Magvető kiméne vetni...” c. munkája bírálata kapcsán, a Theológiai Szemle 1929. V. évf. 4-6 száma 354-375 lap.

⁵⁹ Szikszai György élete és munkássága. Theol. Szemle. 1927. III. évf. 5-6. sz. 232-330 l. Megjelent különlenyomatként is. (l. 54 jegyzet).

⁶⁰ Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. (1711-1914). Homiletikai tanulmány. I. kötet. Gyula. 1931. Theológiai Tanulmányok 17. szám, 152 nagy lex. okt. 1. A befejező II.-ik rész kéziratban vár, a gazdasági nehézségek miatt még nem jelenhetett meg.

⁶¹ Révész Imre élete, 1826-1881. Születésének századik évfordulóján egyedül Isten dicsőségére közrebocsátja a debreceni ref. egyház presbitériuma. Debrecen sz. kir. város és a tiszántúli egyh. ker. nyomdája, 1926. VIII-251 lap.

Ebből ad jelentős részletet a Harcok három fronton c. értekezés. (l. 54. sz. jegyzet.)

⁶² Agenda. A magyar református egyház liturgiás könyve. Szerkesztette dr. Ravasz László, átnézték dr. Antal Géza, D. Dr. Baltazár Dezső, Dr. Révész Kálmán. Református Egyházi Könyvtár soron kívüli száma. A magyarországi református egyház kiadása. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. Budapest, 1927 X-508 lap.

⁶³ Istentiszteleti rendtartás a magyar református egyház számára. Megállapította az országos zsinat 1929. évi 550. számú határozatával. Református egyházi könyvtár soron kívüli száma. Összeállította Dr. Ravasz László, átnézték: Dr. Antal Géza, Dr. Baltazár Dezső, Dr. Révész Kálmán. A magyarországi református egyház kiadása. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. Budapest. 1930, XVI-312 l.

⁶⁴ Erdélyi Ref. Egyházi Könyvtár. X. Rendkívüli illetmény. A mi istentiszteletünk. Az erdélyi ref. egyház ágendáskönyve. Szerkesztette dr. Makkai Sándor erdélyi ref. püspök. Cluj-Kolozsvár, 1929. 1-170.

⁶⁵ Az evangélikus liturgia megújodása történeti és elvi alapon. Budapest, Hornyánszky, 1932. 224. lap.

⁶⁶ A német evangélikus liturgiai reformmozgalmak. Theol. Szemle 1932. VIII. évf. 2-6. szám. 442-487. l. Megjelent külön is, mint a Theol. Tanulmányok 28. száma.

⁶⁷ Theológiai Tanulmányok 21. száma, 1932. 164. lap.

⁶⁸ Tóth Ferenc gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. Theológiai Tanulmányok 30. 1933. 255. l. Tóth Ferenc arcképével.

⁶⁹ Theológiai Szemle 1929. V. évf. 1-3. sz. 3-55. lapjain. Megjelent külön is, mint a Theológiai Tanulmányok 6-ik száma,

⁷⁰ A misszió tudományának vázlata. Theológiai Szemle, 1926. II. évf. 3-6 sz. 750-806. l. Megjelent különlenyomatként is.

⁷¹ Miskolc, 1918, 112, l.

⁷² Debrecen, 1917, 178. l.

⁷³ Budapest, 1919. 80. l.

A valláspedagógia terén legjelentősebbek Dr. Imre Lajos dolgozatai⁷⁴ a vasárnapi iskoláról, az ifjúsági nevelés problémáiról, a kijelentés paedagógiájáról stb. Kár, hogy a szerző az újabb munkáiban particularis dogmatikai elkülönülődésével megbontotta eddigi széleskörű valláspedagógiai conceptiojának összhangját. Álláspontunk várakozó marad, amíg ezen az új alapon ép olyan biztos conceptio tud kialakulni, mint az előbbin. Az eddigi magyar református káteisírodalomról számol be Dr. Enyedy Andor referátuma.⁷⁵ A bibliatörténetek tanításának valláspedagógiai módszereiről nyújt biztos tájékoztatást Dr. Gaudy László értekezése.⁷⁶ A valláspedagógia pszichológiai alapját tisztázza körültekintően dr. Szabó Zoltán alapvető műve.⁷⁷ A magyar református valláspedagógia történetének fejezetét egy fontos mutatja be Dr. Nagy Sándornak a debreceni kollégium valláspedagógiai oktatásáról és neveléséről írt monografiája.⁷⁸ Dr. vitéz Csia Sándor⁷⁹ és Dr. Főnyad Dezső⁸⁰ szakavatottan mutattak reá az ifjúság pszichológiájának egyik hatalmas területére: a szexualitásra. Szele Miklós compendiosus valláspedagógia-története és módszertana⁸¹ sok szeretettel van megírva, de erősen magán viseli egy letűnt paedagógia büvkörében élő bíráló kéz rombolásának nyomait, s ott lesz a legszükszavúbb, ahol épen a legbővebben kellene kifejtetni a legújabb valláspedagógiai törekvéseket.

Az egyházi élet ismertetése területén Dr. Karner Károly nagy statisztikai apparátussal készült műve: A felekezetek megoszlása Magyarországon a statisztika megvilágításában,⁸² hatalmas mezőt ölel föl és régóta érzett hiányt pótol; kár, hogy a legújabb népszámlálás adatait nem várhatta be a szerző.

Az egyházi szociológia történeti és elvi kifejtését várjuk Dr. Kováts J. Istvánnak⁸³ a sajtó alól napokban kikerülő szociológiájától s hisszük, hogy nem hiába.

Az egyházi élet ismertetése és az egyházi szociológia területén helyezkedik el a *szekta-kérdés* is, amelyre Makkai Sándor,⁸⁴ Forgács Gyula,⁸⁵ Csikesz Sándor,⁸⁶ Dr. Vass Vincze,⁸⁷ a sárospataki theol. konferencia előadói⁸⁸ stb. próbáltak kisebb-

⁷⁴ A vasárnapi iskolai munka alapelvei. „Ifju Erdély” kiadóhivatala. Kolozsvár, „Az Ut” XV. évf. Különlenyomat 1933. 36. lap.

Isten és az emberi lélek. (Az egyéni pasztoráció alapproblemái.) „Dolgozatok” 3. füzet. Kolozsvár, Terminus. 1929. 34. lap.

A kijelentés és a pedagógia. „Dolgozatok” 8. füzet, Kolozsvár, Minerva, 1931. 48. lap.

A predestináció az igehirdetésben és nevelésben. „Theológiai Szemle” IX. évf. 1933. 5–6. sz. 108–122. lap.

A falunevelés irányelvei. Erdélyi Tudományos Füzetek 59. sz. Kolozsvár, Minerva, 1933. 30. l.

⁷⁵ Magyar református káteisírodalom. Theológiai Szemle 1928. IV. évf. 3-4. sz. 115-167. l. Megjelent különlenyomatban is, mint a Theológiai Tanulmányok 2-ik száma.

⁷⁶ A bibliai történetek tanításának valláspedagógiai módszertana. Theológiai Szemle 1928, IV. évf. 4. sz. 227-289 l. Megjelent különlenyomatban is, mint a Theológiai Tanulmányok 4. száma.

⁷⁷ Az ifjúkor lélektana és az ifjúság lelkiigondozása. Debrecen, 1932. Theológiai Tanulmányok 25. száma, 104 l.

⁷⁸ Debrecen, 1933. Theológiai Tanulmányok 26. sz. 104 l.

⁷⁹ A sexualeszethikai nevelés és a jövő nemzedék. Budapest, 1932. A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból. 1933. szerző kiadása.

⁸⁰ Az ifjúság örök sebe. A nemi nevelés, Mezőtúr, „Corvina” nyomdai műintézet, 166 lap.

⁸¹ A népiskolai keresztyén vallástánítás módszertana. Irta: Szele Miklós református középiskolai tanár. A magyarországi református egyház egyetemes konventje által kötelező használatra elrendelve. Kiadó tulajdonos Debrecen sz. kir. város és a tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda vállalata. 1931, 106 lap.

⁸² Theológiai Tanulmányok. 14. szám Debrecen, 1931. 130 l. 7 statisztikai tábla melléklettel.

⁸³ Kováts J. István sajtó alatt levő szociológiája a Paróchiális Könyvtárban fog megjelenni.

⁸⁴ Az Ut 1917. évi III. és IV-V-ik számában a 68–80 és 110–122. lap. „A szekták keletkezésének okai”

⁸⁵ Az Ut 1917. évi IV-V. számában a 129–133. lap. „Hogyan bánjunk a szektákkal?”

⁸⁶ A szektákról. Theológiai Szemle. 1925. I. évf. 1. sz. 61-77. l. Megjelent különlenyomatként is.

Az „Uj-Sálem-mozgalom.” Adalék az újabbkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. Theológiai Szemle, 1931. VII. évf. 1-5 sz. 229-259 l. Megjelent különlenyomatban, mint a Theológiai Tanulmányok 16. sz. (egybefűzve a „Szeptákról” c. tanulmánnyal.

⁸⁷ Baptizmus, nazarénizmus, methodizmus. (Felolvasás az Országos Református Lelkészegegyesület 1926 évi kecskeméti konferenciáján). Theológiai Szemle, I. évf. 1925. 4. sz. 367-379 lap.

⁸⁸ A szekták és az ellenük való védekezés módjai. Sajtó alá rendezte dr. Mátyás Ernő. Sárospatak 1933, 72 lap. Tartalmazza: dr. Vasady Béla, dr. Mátyás Ernő, dr. Zsiros József, Gyülvész István, dr. Kováts J. István, dr. Enyedy Andor, Szabó Zoltán előadásait.

nagyobb tanulmányokban világot vetni, de a kérdés egységes, mindenre kiterjedő nagyvonalú feldolgozása még mindig hiányzik.

A kybernetika frontján a helyzet változatlan. A különböző vallásos és egyháztársadalmi egyesületek⁸⁹ próbáltak számot adni programjaikban, jelentéseikben az egyházi élet szervezésére irányuló munkájukról. Sőt az egyes egyházi hatóságok⁹⁰ követték ezt a példát. Mind a két területről kiemelhető az ORLE. egységes kulturális, szociális és gazdasági programja,⁹¹ továbbá az egyetemes konvent missziói programja.⁹²

Az egyházjog területére vonatkozólag sok értékeset tartalmaz a zsinati napló.⁹³ Helyénvaló és szükséges tájékoztató Dr. Szentpéteri Kun Béla⁹⁴ legújabb füzete.

A valláslélektan, ifjúsági lélektan, gyermeklélektan, tömeglélektan területeire vonatkozólag Dr. Szabó Zoltán,⁹⁵ Dr. Fónyad Dezső már említett munkái mellett ki kell emelni Dr. Vasady Béla valláspszichológiai műveit,⁹⁶ amelyek egyfelelől a valláspszichológia egész területének történetét vertikálisan másfelelől az egyik legkiválóbb valláspszichológus (Girgensohn) életének és működésének vázolásában horizontálisan, tárgyalja és mind a kétféle módszerével új utakat próbál törni.

A gyakorlati hermeneutika területén korszakos jelentőségű a Sylvester Bibliai Lexikona⁹⁷ és Bibliai Kézikönyve.⁹⁸ Maradandó hatásokkal járulnak az ígehirdetés biblikus elmélyítéséhez az újabb biblia-fordítások (Dr. Masznyik E.⁹⁹ Czeglédi S.,¹⁰⁰ Dr. Kecskeméthy I.,¹⁰¹ Dr. Raffay S.,¹⁰² stb.) és az újabb kommentár kísérletek (Dr.

⁸⁹ Így a Kálvin Szövetség, Bethlen Gábor Szövetség, Bethánia Egylet stb.

⁹⁰ Pl. az Egyetemes Konvent a missziói és az ifjúsági munkákra vonatkozó szabályzataival.

⁹¹ Egységes politikai, kulturális, szociális és gazdasági program a magyar kálvinizmus részére. II. kiadás 1925. Csikesz Sándor bevezetése tájékoztató e program létrejöttéről.

⁹² Belmissziói utmutató az 1927-28 munkaévre. Szerkesztette Forgács Gyula. Kiadta a Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. 13-14 lapok.

⁹³ A magyarországi református egyház Budapestn 1923. év május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója. A magyarországi református egyház hivatalos kiadványa. Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai R. T. nyomása. 5 kötetben (I. első ülés 1928 május 8-16; II. második ülés 1929 április 22, május 2; III. harmadik ülés 1930 május 1-12; IV. negyedik ülés 1931 május 4-12; V. VI. ötödik és hatodik ülés).

⁹⁴ Magyar református egyházalkotmány. Debrecen, Városi nyomda. 1932. 64 l.

⁹⁵ I. 77. jegyzet.

⁹⁶ A valláspszichológia fejlődésének története. Theologiai Szemle. 1927. III. évf. 1-4 sz. 63-160 l. és 5-6 sz. 194-232 l. Megjelent különnyomatban is.

Girgensohn Károly élete és munkássága. Theologiai Tanulmányok 7. sz. Debrecen 1929., 94 ol.

A hit misztérium. Sárospatak, nyomtatta Kisfaludy László a ref főiskola betűivel, 1931. 272 l.

A hit és hitetlenség pszichológiája és dogmatikája. 1930. 32 lap.

⁹⁷ Bibliai Lexikon. Segédkönyv a biblia tanulmányozásához, 160 képpel. Szerkesztette: Czeglédi Sándor, Hamar István, D. Dr. Kállay Kálmán. Budapest, Sylvester, 1931. 2 kötet. I. kötet 2-498 lap; II. kötet 495-1032 lap.

⁹⁸ Sylvester bibliai kézikönyve. Összeállította Czeglédi Sándor. 6 kötet: Az ószövetségi szent irodalom. Tahitóutfal. 1926. 184 l. II. Az újszövetségi szent irodalom. u. o. 1926. 100 l. III. Az ó-és újszövetségi kor rövid története. u. o. 1927. 160 l. és kronologikus tárlázat melléklet. IV. Bibliai földrajz és természetrajz. u. o. 1927. 152 l. V. Bibliai régiségtudomány. u. o. 1928. 152 l. VI. Nehezebb szentírási helyek magyarázata. u. o. 1928. 108 l. illusztrációkkal és térképmellékletekkel.

⁹⁹ Új testamentom vagyis a Jézus Krisztusban, a mi Urunkban kötött Új szövetség Szent Írása. Károli Gáspár nyomán az eredeti — görög — szövegből fordította, bevezetéssel és szótárral ellátta Dr. Masznyik Endre. Budapest, Fordító kiadása. 1925. XXXII. 496.

¹⁰⁰ Az Új Szövetség. Győr, 1924. A fordító kiadása, főbizományos Kis Tivadar, Pápa. 2-350 l. Lásd ennek bírálatát; Csikesz Sándor: Prot. Szemle 1924 évf. 9. sz. 490-500 lap.

¹⁰¹ Magyarazatos Biblia. Újszövetségi rész. Szerkeszti Kiss Ferenc egyetemi tanár, kiadja az Orsz. Ref. Lelkészeget. Debrecen, 1916. Dr. Kecskeméthy István; Márk evangélioma. 43. lap. (Csak Mk; 3-6-ig.)

Új Testamentom azaz: a Mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. A levelet hellen szöveggel (textus receptus) egybevetette és átdolgozta Kecskeméthy István. Budapest Skót Nemzeti Biblia Társulat. IV. + 604. l.

¹⁰² Újszövetség fordítása megjelent a Brit és Külföldi Bibliatársulat kiadásában.

Lencz G.,¹⁰³ Dr. Kecskeméthy I.,¹⁰⁴ Dr. Victor J.,¹⁰⁵ Czeglédy S.,¹⁰⁶ Dr. Raffay S.,¹⁰⁷) az egységes gyakorlati kommentár még mindig csak a jövő álma.

Az *aszketika* irodalmát jelentékenyen gazdagította Dr. Révész Imrének¹⁰⁸ az imádkozó magyar, Dr. ifj. Szabó Aladárnak Szikszairól,¹⁰⁹ Dr. H. Kiss Gézának Árva Bethlen Katáról,¹¹⁰ Dr. Incze Gábornak a XVI. és XVII. századbeli imádságirodalomról¹¹¹ írott műve.

Gyakorlati teológiai elméleti folyóirat szerepét a Theológiai Szemle¹¹² és Az Ut tölti be,¹¹³ tiszteletreméltó igyekezettel. A megszűnt Debreceni Lelkészi Tár¹¹⁴ nehéz időkben teljesített hűséges szolgálatot. Nem szabad tehát említetlenül maradnia.

IV. LEGKÖZELEBBI FELADATOK.

Sürgősen szükségünk volna a *gyakorlati teológiai disciplinák legújabb problematikájára*, mely felvázolná a századfordulótól kezdve máig a külföldi protestánsoknál és nálunk lefolyt elvi harcokat és eredményeket, az egyes tudományágak területén; megérzékeltené azokat az óriási jelentőségű változásokat, melyeknek következményeképpen az új gyakorlati teológia majdnem — mondhatni — csak névben közös a régivel. Például a *homiletika* terén másfél évezreden át uralkodott a syllogizmus: az igehirdetés szónoki beszéd; a szónoki beszéd törvényeit a retorika adja; tehát az igehirdetés elmélete rhetorica sacra! Még Ravasz homiletikája is terjedelmének majd egy-harmadán keresztül vivódik a rhetorica sacra tehertételével.¹¹⁵ Újabb kutatásaink meggyőznek arról, hogy az igazi igehirdetés minden, csak nem szónoki beszéd; legelső sorban a Krisztusban kiépült keresztyén személyiség bizonyágtétele a Szentlélek által. Elesik tehát az egész rhetorica sacra gondolat és a tudománykör újra formálására (reformációjára) van szükség.

Hasonló az eset a *liturgiával*, mely a racionalizmus idején megtört ósdi bu-tor volt; népnevelő és népfegyelmző erejét ismeri fel később a liberális teológia; azután esztétikai élmények forrásává igyekszik tenni egy romanophil irányzat,¹¹⁶ majd objektív sacralis symbolizmust akar belepréselni a Hochkirchliche Bewegung.¹¹⁷ Újabb kutatásaink meggyőznek arról, s ebben a teológia barthiana sem ingat meg, hogy a liturgia, a kultusz, az istentisztelet legközpontibb élet-részlete: az élő Istennel való lelki egyesülés a vezető keresztyén személyiség bizonyágtétele folytán és előttünk lefolyt hasonló lelki egyesülés példájára. Isteni erők az emberi lélekben csak ebből az egyesülésből fakadhatnak. Így válik az istentisztelet nemcsak az egyházi élet, de a vallásos életnek is egyáltalában középpontjává, értelmévé. De ugyan-

¹⁰³ Magyarázatos Ujszövetség. Első kötet, Máté evangéliomának fordítása és magyarázata. Fordította és magyarázta Dr. theol. Lencz Géza, D. Dr. Baltazár Dezső püspök ORLE elnöke előszavával Átnézték Marton Lajos és Csikesz Sándor. Az Országos Református Lelkészegyesület kiadása. Debrecen, Városi nyomda. 1927, XVI-332 l.

¹⁰⁴ Gyakorlati kommentár Márk evangéliomához. „C. Grafica” Könyvnyomda, Kolozsvár, 1933. 317. lap.

¹⁰⁵ Boldog Rabság. Vezérfonal Pál apostolnak a Filippibeliekhez írott levele tanulmányozásához. Budapest, Szövétnek, 1933. VIII-307 lap.

¹⁰⁶ Jézus élete a négy evangélista előadásában. Az evangéliumok harmóniája. Budapest, Syl-vester, 1930. 269 lap.

¹⁰⁷ Magyarázatos Újtestamentom. I. kötet: Máté, Lukács, János evangélioma és az Apostolok Cselekedetei. Budapest, Luther Társaság kiadása, I. füzet 1910, 143 lap. (Csak Máté evangéliomát tartalmazza.)

¹⁰⁸ Az imádkozó magyar. Református eleink társalkodásai a Szentháromság egy Istennel. Debrecen. 1922.

¹⁰⁹ l. 59. jegyzet

¹¹⁰ Árva Bethlen Kata (Gróf széki Teleki József özvegye). 1700—1759. Tanulmány a XVIII. századi magyar irodalom köréből. Kiadja Szórády Ferenc: Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, Budapest, 1922. 130 l.

¹¹¹ A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Theológiai Szemle 1931. VII. évf. 1-5. sz. 37-229 l. Megjelent különnyomatban is, mint a Theológiai Tanulmányok 15. száma.

¹¹² l. 54. jegyzet.

¹¹³ l. 49. jegyzet

¹¹⁴ l. 46. jegyzet

¹¹⁵ l. különösen a 448-486 lapok

¹¹⁶ Lásd Járossy Andor 66. jegyzetben idézett művét és az ott közölt irodalmat.

¹¹⁷ Lásd Járossy Lajosnak a 65. jegyzetben idézett művét és az ott közölt irodalmat.

csak így oszlik fel gyülekezeti-, társas- és magános istentiszteletté. Itt is szükség van az egész disciplina újra formálására.

De legszembeszökőbb a gyökeres reform szükségége a *vallás-paedagogia* területén, ahol egy évszázad óta szintén uralkodik egy hamis syllogizmus: a vallás lényege az értelem birodalmába tartozó tanok és igazságok csoportja; a vallás tehát tantárgy: egy a többi tantárgyak közül; Herbart és iskolája nagyszerűen feldolgozta az igazságok és tanok tanításának módszertanát; ergo: a vallást is ezzel a methodikával, tantárgyként és tanórák folyama alatt kell tanítani. S ezzel a hamis következtetéssel Középeurópa protestánsai között feledésbe megy az egész keresztyénségnek majd tizenhét évszázadon keresztül megszakítatlan folytonossággal gyakorolt módszere, mellyel a gyermekeket istentiszteletre, Istennel egybekötött életre az istentiszteleten való részvétel által igyekezett nevelni (missa katekumenorum, a reformáció katekhizációs istentiszteletei stb.). A régi nyomokra való visszatérés vágya szülte az anglo-amerikai sunday school stb. mozgalmat, másfelől a Kindergottesdienst, Jugendgottesdienst gyorsan népszerűvé vált eszméjét. A gyermeket nem vallásos igazságokra kell megtanítani, hanem az élő Isten igaz tiszteletére kell a katekheta életpéldájában rávezetni. A másik sürgető szükség a vallás-paedagogia reformjánál az a politikai körülmény, hogy az államok egész sora oldja föl a vallásoktatási kényszer törvényét. Olyan vallás-paedagógiára van tehát szükség, mely kényszerítés nélkül is oda tudja vonzani az Istenhez a gyermeki lelkek százezreit. Hatalmas reformáló munkára van tehát itt is szükség.

A *lelkipásztorkodás* területén szintén óriási változások történtek. Egyre világosabbá vált a vallásnak, a legmélyebb gyökere analysisében, az önfenntartó és fajfenntartó ösztönök felett uralkodó és azokat szabályozó s így erkölcsi életet lehetségessé tevő ereje. A lelkigondozónak ezeken a pszichológiai vonalakon kell a kérdést megoldania; a gyülekezetben tömeg áll előtte, amelyet individuumokra kell bontani s az individuumokban a más egyedekkel való lelki, önkéntes együttműködés vágyát felkelteni; szóval a legfinomabb pszichológiai munkát végezni. Hozzájárul a sors és az alkat kettős kategóriája alatt lefolyó emberi élet ezernyi problémája, mely faj, táj, foglalkozás, társadalmi osztály szerint mássá és mássá minősül. A régi boldog idők cura pastorális receptkönyve megérett a félretételre, hogy helyébe a Biblia és az emberi lélek ismeretén felépülő lélekgyógyítás és lélek-erősítés tudománya léphessen.

Az *egyházi élet ismertetésének tudománya* nem lehet curiosumok, specialitások statisztikai adatokkal alátámasztott halmaza. Az illető egyház bibliai, dogmatikus és történeti egyházfogalma az irányadó és első sorban azok az élet-részletek ismertetendők, amelyekben saját egyházfogalma lényeges jegyeit éli.

Az *egyházi szociológia* tárgykörébe nem tartozik immár egy új szociális evangélium (social gospel) konstruálása,¹¹⁸ hanem egyfelől azoknak az infernalis sátáni erőknek felrajzolása, alapos vizsgálata, amelyek az istenországának útjában állanak, másfelől részletes leírása azoknak az erőknek és harcmódoknak, amelyekkel Krisztus mégis győzni fog.

A *kybernetika* kell, hogy biztos vezérfonalat nyújtson arra, hogyan szükséges az egyházi élet szervezésében ennek a nemzedéknek közelebb jutni Isten-országához.

Az *egyházjog* elméleti kifejtésének világosan fel kellene tárnia az egyház és vallás fogalmának a jog eszméjével való diametrális ellentétét, amelyből következik, hogy minél nagyobb területet vesz a jog a maga hatalma alá, annál szűkebbre korlátozódik a vallás és evangélium belső magvának érvényesülése s így az egyház a jogi formák merevülésével egy bizonyos ön-toxicatio áldozatává válik.

A *lélektani disciplinák* szükségleteiről már szólottuk.

A gyakorlati *hermeneütika* óhajtásairól szintén.

Az *aszketika* intenzív művelése, amíg egyfelől az imitatio Christi felséges gondolatának megvalósítását segíti elő, addig másfelől feléleszthetné a régi református kegyesség gyakorlását.

A *gyakorlati elméleti-theológiai folyóirat* fenntartásának szüksége még égetőbb, mint valaha.

¹¹⁸ L. Dr. Ferenczy Károlynak a 69. jegyzetben idézett munkája megfelelő részeit, továbbá az amerikai szociális igehirdetők termékeiből bemutatott fordításokat a különböző homiletikai gyűjteményekben.

V. A MÓDSZER.

Ezeknek a feladatoknak a megvalósítására nem indulhatunk el rendszertelen egyéni tetszés módja szerint.

Véleményem szerint mielőtt bármelyik tárgykör szintézisére gondolhatnánk hármass irányú beható vizsgálódásnak kell azt megelőzni:

a) Legelőször is részletesen ismertetni annak a tudományágnak legújabb problematikáját. Erről már fentebb szólottunk;

b) megvizsgálni az illető tudományágak alapvető kérdéseit a teljes Szentírás, de kiváltképpen az Újszövetség alapján s az így nyert eredményeket a reformátori tanítások és a hitvallások szigorú próbája alá vetni azért, hogy egyéni gyarlóságainkból folyható tévedéseink már a kezdet kezdetén megállapíthatók legyenek;

c) kidolgozni minden tudományág magyar református történelmi fejlődésének részletes rajzát, igazi szellemtörténeti módszerrel s a külföldi protestantizmus fejlődésének beható párhuzama feltüntetésével.

Ezekre kellene vállalkozni, hogy így hallgatónk abban a helyzetben lehessenek, hogy történelmi távlatuk és európai tájékozottságuk segítségével fordulhassanak a reformáció nagy elve szerint a forrásokhoz: ad fontes.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A legrégebb lelkészi eskümintá
Baranyában.

Mokos Gyulának a „Hercegszöllősi Kánonok”-ról kiadott nagybecsű művében a 262—3. lapon van közölve egy eskümintá, amely több tekintetben érdekes problémákat rejtget magában. A tudós kiadó ugyan csak annyit közölhetett róla, hogy a baranyai törvénykönyv ma meglévő legrégebb hivatalos példányában kéziratosa címe „juramentum licentiatorum”, amely tulajdonképpen annak az eskünek átírása lenne, amit Luther Márton társával írt volt 1533-ban az ordinandusok részére.¹ A németországi eredet kérdésének akkori ismerete alapján ennél nem is igen írhatott volna többet.

Holott ez az eskümintá több szempontból is rendkívül fontos. Elsősorban a címe azt jelentené, hogy a még nem felszentelt, de ideiglenesen alkalmazott, a vokáció birtokában levő lelkészek számára készült, ami után az ünnepélyes ordináció volt követekezendő, esetleg újabb eskütétel. Másrészt az állítólagos korai németországi eredet, mivel benne az ágostai hitvallásra történik elkötelezés, a baranyai reformáció korai jellegét és szervezkedését volna hivatva kidomborítani, ha és amennyiben hazai átvételének pontos időpontja közelebbről erre a korszakra lenne megállapítható. A „prima et non mutata confessio Augustana” kifejezés benne mindenesetre legfeljebb az 1540 utáni évekre engedne úgy hamarjában is következtetni.

A ma rendelkezésünkre álló adatok azonban ennek az eskümintának jelentőségét még fokozottabb mértékben kiemelik. Ezek szerint alapos okaink vannak arra, hogy hazai átvételét az 1560-as évek táján keressük Sztárai és Szegedi Kis István baranyai területen való működése után.

A baranyai reformáció korai időszakából már eddig is körülbelül tudhattunk annyit, hogy ennek

a reformációnak kifejezetten konfessionális jellege eredetileg nem igen volt. Sztárai Mihály minden állítólagos és valóságos lutheránuskodása sem mutatja egyáltalán azt, mintha valaha is szilárd tanrendszert kívánt volna adni az általa uralt területnek, még kevésbé azt ebben az irányban egyházszerzetileg is megkötni. Szegedi Kis István tanításait pedig még kevésbé lehet a lutheri irány terjesztésének javára interpretálni, míg ellenben mindkét reformátor tanításának és bizonyos irányelveiknek vizsgálata kétségtelen kölcsönhatás és összhangot mutat nem egy viszonylatban. A szóbanforgó juramentum ellenben tisztán és világosan bizonyosságot tesz a baranyai kerületnek arról az itt egyházszerzetileg is nyilvánított törekvéséről, amellyel az ágostai hitvallást 1530-iki szövegezésében hivatalos hifelfogásának egyik fundamentumává óhajtotta tenni.

A legérdekesebb pedig a dologban az, hogy ezt az eskümintát nem Luther M. és nem is társai, hanem csak egyetlen társa, Melancthon, szerkesztette eredetileg, az eddigi kutatások nyomán éppen Luther halála után minden jel szerint az 1550-es évek táján, ahogyan ez bizonyára hazai szakköreink előtt is Ritschl O. kutatásai óta közismert tény.

Ritschl Ottó ugyanis a „Dogmengeschichte des Protestantismus”-ának I. kötetében a 193 skk. lapjain, különösképpen pedig 212. skk. foglalkozik ennek az állítólag Luthertől eredő eskümintának kérdésével. Részletes és minden körülményre kiterjedő fejtegetéseiben a korábbi feltevésekkel Ritschl G. és Drews P. szemben megállapítja, hogy a Liber decanorum facultatis theologiae academiae Vitebergensis „Foerstmann-féle kiadás 158. o. n. közölt. állítólag Luther M. és társai által 1533-ban szerkesztett eskümintá ebben a formában csak 1549-ben bukkan fel először Lauterwalt egyik Osiander elleni vitáiratóban, mint a wittembergi magisterektől kivett eskü szövege, amelyet 1552-ben már az ugyaníttent doktoroktól is megkívánanak. A Wittembergben eszközölt lelkészi ordinációk alkalmából leteendő fogadalom ellenben kimutathatólag ennek az eskünek szövegével még

¹ I. m. 259. o.